

“Genç Werther’in Acıları” Romanındaki İzleklele Toplumsal Değişimlere Etkisi Bağlamında J. W. von Goethe’nin Evrensel Kişiliği ve Edebi Dehası

Gökhan Şefik Erkurt*
ORCID: 0000-0002-6826-7970

Hakan Şen**
ORCID: 0000-0002-4158-6395

Öz

Bu çalışmanın amacı Alman ve dünya edebiyatının önemli ve etkin yazarlarından Johann Wolfgang von Goethe’nin dehasını ve evrensel kişiliğini, sanatçının yaşamı ve bir edebi eseri üzerinden irdelemektir. Varsayımımız, Goethe’nin kendi edebi dehası sayesinde *Genç Werther’in Acıları* eseriyle; içinde bulunduğu çağın toplumunda toplumsal-kültürel değişime yol açtığı yönündedir. Öncelikle Goethe’nin neden deha olarak nitelendirildiğinin anlaşılabilmesi adına Antik dönem filozoflarından günümüze kadar birçok filozofun ve eleştirmenin deha üzerine olan görüşleri incelenmiştir. Goethe’nin *Genç Werther’in Acıları* eserini yazmadan önceki hayat tecrübeleri ve yaşam üzerine düşünceleri ile *Genç Werther’in Acıları* adlı yapıt çalışmamızın genel sınırlarını oluşturmuştur. Bunlar haricinde, Goethe’nin edebi dehası ve *Genç Werther’in Acıları* eseri sayesinde yarattığı toplumsal değişimin saptanması adına edebiyat tarihçilerin topladığı verilerden ve görüşlerden faydalanılmıştır. Çalışmamız sonucunda Goethe’nin dehası bilimsel verilerle birlikte temellendirilmiştir. Goethe’nin dehasının *Genç Werther’in Acıları* eserinde ne biçimde vuku bulduğu, eserin içeriğine ve formuna nasıl sirayet ettiği açıklanmıştır. *Genç Werther’in Acıları* yapıtında deha özellikleri gösteren kahramanın etkisi bağlamında eser içerisinde gelişen toplumsal değişim fark edilmektedir. Goethe’nin biyografik özellikleri de göz önünde tutularak, dehasının temel olarak toplumsal olanın yararına dair işlev gösteren bir özellikte olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Goethe, Deha, Edebi Deha, Toplumsal Değişim, Genç Werther’in Acıları

Gönderme Tarihi: 23/11/2022

Kabul Tarihi: 30/12/2022

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın-Türkiye, erkurt@adu.edu.tr

** Germanist, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Aydın-Türkiye hakansen21@gmail.com

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

ERKURT, Ş.G.,- ŞEN, H., “Genç Werther’in Acıları” Romanındaki İzleklele Toplumsal Değişimlere Etkisi Bağlamında J. W. von Goethe’nin Evrensel Kişiliği ve Edebi Dehası”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 4, 2022, s. 1444-1482.

Goethe's Universal Personality and Literary Genius in Terms of Their Impact on Social Change by the Threads in "Young Werther's Pain"

Gökhan Şefik Erkurt*
ORCID: 0000-0002-6826-7970

Hakan Şen**
ORCID: 0000-0002-4158-6395

Abstract

Johann Wolfgang von Goethe is one of the most important and influential writers of German and world literature. The aim of this study is to examine Goethe's genius and his universal personality, through artist's life and one of his literary works. Our assumption is that Goethe had led to social-cultural changes in the society of his age, thanks to his own literary genius, with his work "The Sorrows of Young Werther". At first, the opinions of many philosophers and critics on genius from the Ancient period to the present were examined to understand why Goethe was described as genius. Goethe's life experiences before writing The Sorrows of Young Werther-his thoughts on life; and his work titled The Sorrows of Young Werther formed the general boundaries of our article. Apart from these, the data and opinions compiled by literary historians were used to determine the social change caused by Goethe's literary genius and his work The Sorrows of Young Werther. As a result of our work, Goethe's genius was grounded based on (by) scientific data. It is also explained how Goethe's genius took place in The Sorrows of Young Werther and how it spread to the content and the form of the work. In the work of Young Werther's Sorrows, the social change that develops in the work is noticed in the context of the influence of the protagonist, who shows self-genius features. Considering Goethe's biographical features, it has been concluded that his genius is basically a feature that functions for the benefit of the social.

Keywords: Goethe, Genius, Literary genius, Social change, The Sorrows of Young Werther

Received Date: 23/11/2022

Accepted Date: 30/12/2022

*Associate Professor, Aydın Adnan Menderes University, Department of German Language and Literature, Aydın-Turkey, erkurt@adu.edu.tr

** Germanist, Aydın Adnan Menderes University, Department of German Language and Literature, Aydın-Turkey hakansen21@gmail.com

You can refer to this article as follows:

ERKURT, Ş.G.,- ŞEN, H., "Genç Werther'in Acıları" Romanındaki İzleklerle Toplumsal Değişimlere Etkisi Bağlamında J. W. von Goethe'nin Evrensel Kişiliği ve Edebi Dehası", *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 4, 2022, p. 1444-1482.

Giriş

Alman yazar *Johann Wolfgang von Goethe* (1749-1832), hem Alman, hem de dünya edebiyatının en önemli temsilcilerindendir. Goethe'nin 1774 yazmış olduğu *Genç Werther'in Acıları* isimli roman, okurlarda uyandırdığı etkiyle birlikte döneminin sanat, kültür ve düşünce anlayışında değişimlere sebep olmuştur.¹ Bu eser ile birlikte Alman edebiyatında *Sturm und Drang* (Fırtına ve Coşku) adı verilen yeni bir edebi akım oluşmaya başlamıştır. Goethe henüz 25 yaşındayken yazmış olduğu bu eser sayesinde ulusal çevresinin haricinde uluslararası çevreler tarafından da tanınmaya başlanmıştır. *Madame de Staël* ve *Arthur Schopenhauer* gibi Alman kültürü için önemli olan şahsiyetler Goethe'nin bir dehaya sahip olduğunu vurgulamışlardır.^{2,3} Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* adlı eseri sayesinde oluşmaya başlamış olan *Sturm und Drang* döneminin en mühim terimlerinden birisi de "Deha" kavramıdır. Öyle ki, bu edebi akıma "Geniezeit" (Deha Çağı) adlandırmasını yakıştıran birçok eleştirmen olmuştur. Dünya klasikleri dizgesinde kabul edilen *Genç Werther'in Acıları* eseri yüzyıllardan beri okurlar tarafından yorumlanmakta ve irdelenmektedir. Şimdiye kadar psikolojik, sosyolojik ve yapısal açıdan pek çok kez incelenen bu eserin Goethe'nin dehasını yansıtmaması bakımından veya bir deha ürünü olması bakımından yeteri kadar incelenmediği yapılan literatür taramaları sonucunda fark edilmektedir. Deha terimi felsefe, sanat ve bilim çevrelerince bilinen ve ismi sıklıkla zikredilen bir kavramdır. Dehanın özünün ne olduğu, ne tür şahsiyetlere deha denildiği gibi hususlar üzerine Antik Çağdan bu yana *Platon*, *Aristoteles*, *Immanuel Kant*, *Arthur Schopenhauer* gibi çeşitli filozoflar düşünceler geliştirmişlerdir. Deha üzerine söylemlerde bulunan filozoflar, bu kavram üzerine geliştirdikleri fikirleriyle dehanın mahiyetinin ne olduğunun anlaşılmasına katkı sağlamışlardır. Çalışmamızın amacı *Genç Werther'in Acıları* eseri üzerinden Goethe'nin dehasının izleklerini ortaya koymak ve eseri

¹Albert Bielschowsky, *Goethe: Hayatı ve Eserleri*, çev. Mediha Öney, Şeref Öney, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1951, s. 213-218.

²Madame de Staël, *Almanya Üzerine*, (Çev. Hasan Aydın Karahasan), Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, 2017, s. 145.

³Arthur Schopenhauer, *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*, (Çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 25. Baskı: İstanbul 2020, s. 14, 39.

toplumsal değişimlere etkisi bağlamında incelemektir. Çalışmamızın özü, Goethe'nin dehası ve dehanın toplumu değiştirmedeki etkisi hususuna dayandığı için incelememiz; sosyolojik, tarihsel, felsefi ve edebi boyutta olacaktır. Araştırma nesnesi olarak kullanacağımız eserin sosyolojik, tarihsel, edebi ve psikolojik unsurlarının güçlü olması nedeniyle çoklu inceleme yöntemi tercih edilecektir. *Sanatçıya Dönük, Sosyolojik ve Tarihsel*, ve ayrıca *Esere Dönük Eleştiri* yöntemlerinin yaklaşımıyla inceleme yapılacaktır. Antik çağlardan bu yana bazı tanınmış filozofların deha üzerine yapmış olduğu temel söylemler incelenecek ve Goethe'nin biyografisi ile sanat eserinde ortaya koymuş olduğu hususlar ile bağdaştırılacaktır. Bu araştırma ile birlikte gayemiz, yüzyıllardan beri dünyada en çok tanınan yazarların başında gelen Goethe'nin dehasını irdeleyebilmek ve en çok bilinen eserlerinden olan *Genç Werther'in Acıları* adlı romanı üzerinden dehasının izleklerini ortaya çıkarmak, eseri toplumsal değişim unsuru bakımından incelemek ve asırlardan beri milyonlarca kişi tarafından okunmakta olan bu esere edebiyat bilimsel yöntemler aracılığı ile yeni bakış açıları sunarak hem alan uzmanlarına hem de geniş okur kitlelerine yeni veriler ve görme biçimleri sunmaktır.

1. Toplumsal Değişim Nedir?

Toplumsal yapı, toplumdaki organize hale gelmiş sosyal ilişkilerin bütünü neticesinde oluşmaktadır.⁴ Antik Yunan filozofu Heraklitos'un da belirttiği gibi, yaşamda değişmeyen tek şey değişimin kendisidir.⁵ Bu bağlamda, toplum olgusunun da yapı olarak sürekli değişime tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bir ortamda, belli bir süre içerisinde gözlemlenen başkalaşma, farklılaşma ve dönüşme olayları değişim kavramı ile nitelendirilmektedir.⁶ Toplumsal yapı, farklı kültür tabakalarının varlığı ve bunların birbirleriyle olan etkileşimi bağlamında meydana geldiğinden dolayı, kültürün içindeki değişimler doğal olarak toplumsal değişimlere yol açmaktadırlar. İnsan, kültür ürünü bir varlık olduğu için içinde bulunduğu toplumun düşünce yapısından etkilenmektedir. Dolayısıyla herhangi bir toplumsal değişim, kültürel olarak bütünsel bir biçimde bireylerin düşünce yapısına, davranışına ve birbirleriyle olan ilişkisine etki edebilmektedir.⁷ Bir toplumsal değişim ilerleme, gerileme, gelişim gibi yargısal kavramlar ile nitelendirilebilir. Sosyoloji disiplini, değişmenin yargısal boyutta nasıl alımlandığından ziyade temel olarak değişmenin toplum üzerinde yarattığı etkiyi

⁴Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1993, s. 8.

⁵E. Özkalp, *a.g.e.*, s. 263.

⁶E. Özkalp, *a.g.e.*, s. 263.

⁷E. Özkalp, *a.g.e.*, s. 264.

incelemektedir. Sosyolojideki değişim kavramının, olumlu veya olumsuz bir niteleme içermediği anlaşılmaktadır. Değişim tüm toplumlarda var olmaktadır. Ancak değişimin hızı ve büyüklüğü toplumların özellikleri bağlamında değişkenlik göstermektedir. Örneğin ilkel toplumlarda değişim hızı çok yavaş görülürken karmaşık yapıya sahip endüstriyel toplumlarda değişimin hızı, büyüklüğü ve etki boyutu daha fazla olmaktadır.⁸ Sosyolog Enver Özkalp, kimi sosyal bilimcilerin toplumsal değişme kavramı ile kültürel değişme kavramlarını birbirinden ayırdıklarını belirtir. Ancak Özkalp'in de belirttiği üzere, toplum ile kültür iç içe geçmiş yapılardır. Toplumsal yapıyı oluşturan toplumsal kurumlar ve toplumsal ilişkilerde meydana gelen değişim kültür yapısındaki değişimi etkilemekteyken, kültürel unsurlardaki değişimler de toplumsal yapıda değişime yol açmaktadır. Bu yüzden toplumsal değişim kavramı, sosyo-kültürel değişim anlamına tekabül edebilmektedir.⁹ Bir toplumsal değişimi fark edebilmek için belirli gözlem ölçütleri gerekmektedir. Zaman unsuru, toplumsal değişimin tespit edilmesinde önemli bir ölçüttür. Toplumsal değişim, toplumun tüm tabakalarına etki eden bir başkalaşma halini ifade ettiğinden dolayı, herhangi bir değişim unsurunun topyekûn olarak topluma ulaşabilmesi, toplumun tepki süreci ve kültürel farklılaşma sonucunun gözlenmesi uzun bir zaman gerektirmektedir. Bu sebepten dolayı toplumsal yapının tümüne etki etmeyen, kısa süreli ve geçici akımların toplumsal değişim kavramı bağlamında incelenemeyeceği anlaşılmaktadır. Keza toplumbilim araştırmacısı Önal Sayın da, kısa süreli ve geçici olan, toplumun yapısına ve işleyişine etki etmeyen unsurları toplumsal değişim kavramına dâhil etmemektedir.¹⁰ Toplumsal değişime yol açan birçok farklı sebep olabilmektedir. Değişimin neden dolayı meydana geldiği sorusu ise toplumsal değişimin etmenleri konusuyla alakalıdır.¹¹

1.1. Toplumsal Değişimin Etmenleri ve Değişim Unsuru Olarak Özne

Bilindiği üzere, sebepleri doğrudan insana bağlı olmayan doğa olayları insan yaşamında kalıcı değişikliklere sebep olabilmektedir. Doğal afetler bu konuya bir örnek olarak gösterilebilir. Örneğin belli bir coğrafyada gelişen doğal afetler, toplumların maddi manevi kayıplarına veya göç etmelerine sebep olabilmektedir. İnsana doğrudan

⁸E. Özkalp, a.g.e., s. 267-277.

⁹E. Özkalp, a.g.e., s. 264.

¹⁰Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları, İzmir 1994, s. 142.

¹¹Thomas Burton Bottomore, *Toplumbilim*, (Çev. Ünsal Oskay), Doğan Yayınevi, Ankara 1977, s. 331.

bağlı olmayan dış etmenlerin yanı sıra, insanın kendisi de yapısı gereği toplumsal değişimlere neden olabilmektedir. İnsan toplumsal bağlamdaki her hadisede hem etkilenen hem de etkileyen konumda bulunmaktadır.¹² İnsan her ne kadar toplum ürünü bir varlık olarak yetişse de, önceki kuşağın kendisine aktardığı düşünme ve davranış biçimlerini doğrudan tekrar etmek yerine normların kalıplarını tekrardan şekillendirmektedir.¹³ Bilindiği gibi, toplumdaki her insan farklı birer özne olma eğilimine sahiptir; böylelikle toplumdaki herkesin herhangi bir olgu karşısında aynı düşünsel tepkiyi vermesi beklenmez. Olağan dışı kişilik ve düşünce yapısına sahip olan kişilerin içinde buldukları toplumda sosyo-kültürel değişim boyutunda farklılaşmalara yol açtıkları görülmektedir. Büyük sosyo-kültürel değişimlerin deha sahibi kişilikler aracılığıyla mı yaratıldığı, yoksa deha sahibi kişilerin güçlerini içinde buldukları toplumsal zemin sayesinde mi elde ettikleri tartışılan bir konudur.¹⁴ Lakin yine de, deha sahibi kişiliklerin toplumsal yapının bazı kısımlarına olan etkilerinin olağan kişilere kıyasla çok daha büyük oranda olduğu görülmektedir. Bu görüngü özellikle sanat alanında belli olmaktadır. Her ne kadar, uygun toplumsal zeminin dehaları yarattığı görüşünü destekleyen determinist argümanlar var olsa da, İngiliz sosyolog Thomas B. Bottomore (1929-1992) dahi kişiliklerin kendilerine has özellikleri sayesinde içinde buldukları topluma sıra dışı biçimde etki ettiklerine vurgu yapmaktadır. Bottomore'a göre Hindistan'da *Gandi*, Sovyet Rusya'da *Lenin*, Çin'de ise *Mao Tse-tung* gibi olağan üstü kişilikler ortaya çıkmasaydı şimdiye kadar yaşanan toplumsal yapı değişimleri aynı biçimde gerçekleşmeyebilirdi.¹⁵ Böylelikle, deha sahibi kimselerin öznel kişilikleri aracılığı ile büyük toplumsal değişimlere sebep oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda toplumsal değişim ve deha öznesi ilişkisinin araştırılmasının gerekliliği dikkat çekmektedir. Bunun için öncelikle "deha" kavramının neye işaret ettiğini incelemek gerekmektedir.

2. Deha Kavramının Kökeni ve Felsefi Altyapısı

Deha kavramı, yaklaşık iki bin yıldan bu yana felsefenin, sanatın ve bilimin ilgilendiği bir araştırma alan olmuştur. Deha (Genie) terimi köken olarak Latince *genii* kelimesine dayanmaktadır.¹⁶ Antik Roma'da, her insanın doğuştan *genii* sahibi

¹²İsmail Doğan, *Sosyoloj: Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 341.

¹³T. B. Bottomore, *a.g.e.*, s. 333.

¹⁴T.B. Bottomore, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁵T.B. Bottomore, *a.g.e.*, s. 334.

¹⁶ <https://www.etymonline.com/word/genius> (06.02.2022).

olduğuna inanılmaktadır. İnanışa göre *genii*, bir insana hayat boyu eşlik edecek ve yol gösterecek koruyucu, ruhani bir varlıktır. *Genii* kelimesi Latince bir fiil olan ‘‘*gignere*’’den türetilmiştir. Latinedeki ‘‘*Gignere*’’ fiili ‘‘doğurmak, yeniden üretmek, oluşturmak, yaratmak’’ anlamlarında kullanılmaktaydı. Milattan önce 27 ve 14 yılları arasında Roma imparatoru olan Caesar Augustus’un döneminde ise *deha* (*genie*) kelimesi ikincil bir anlam kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde olağanüstü kişiliklere sahip insanların başarılı icraatları dehalarının çok güçlü olmasıyla bağdaştırılmıştır ve böylelikle *deha* kelimesine ‘‘ilham ve yetenek’’ gibi anlamlar atfedilmiştir.¹⁷ Keza bilindiği üzere *deha-dahi* kelimesi sıklıkla, icraatları sayesinde kendi alanlarında ve dünyada farklılık yaratan ve büyük başkalaşımlara sebep olan kişileri betimlemek için kullanılmaktadır. Örneğin ünlü Alman biyograf Emil Ludwig (1881-1948), *Deha ve Karakter* adlı biyografi yapıtında Leonardo da Vinci, Shakespeare, Goethe, Schiller, Balzac gibi sanatçılara *deha* kategorisinde yer vermiştir.¹⁸ Bu sanatçıların ortak özelliklerine bakıldığında, hepsinin kendi alanlarında bazı ilk icraatları gerçekleştirdikleri görülmektedir. Örneğin Leonardo da Vinci, Hz. İsa’nın bir havarisi tarafından ihanete uğrayacağını duyurduğu son akşam yemeği hikâyesini, öncülü ve çağdaşı olan ressamlardan farklı olarak Hz. İsa’nın tüm havarilerini şaşkınlığa uğrattığı anı adeta durdurarak tasvir eden ilk ressamdır. Goethe ve Schiller gibi yazarlar ise Alman ve dünya edebiyatında çığır açıcı yenilikler yaratan kişilerdir. Bu bağlamda, *olağan dışı derecede yaratıcı, zeki, azimli ve başarılı* kişileri betimlemek için *deha* yakıştırmasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra, antik Romanın da öncesinde; ‘deha’ terimi henüz ortaya çıkmamış iken *olağan dışı yetenekli ve yaratıcı şahsiyetler* üzerine bazı araştırmaların yapıldığı ve söylemlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. *Olağan dışı kişiliğe sahip olan, yaratıcılıkları ve yetenekleri sayesinde kendi alanında çığır açabilen eserler üreten ve icraatlar yapan kişiler* hakkında birçok Antikçağ filozoflarının yorumları mevcuttur. *Olağanüstü kişilerin yapısı üzerine ilk defa bir teori ortaya koyan filozof Aristoteles* olmuştur.¹⁹ Aristoteles’in ardından da, günümüze kadar birçok filozof *deha* kavramı üzerine çeşitli söylemlerde bulunmuşlardır. Her filozofun *deha* üzerine yaptığı farklı yorumlar sayesinde bu kavramın mahiyetinin daha da belirgin olmaya başladığı görülmektedir. Bu sebepten

¹⁷Oxford Latin Dictionary, 1985, s. 759, 764.

¹⁸Emil Ludwig, *Genius and Character*, Blue Ribbon Books, New York 1933, s. 1.

¹⁹Mert Karbay, ‘‘Deha ile Yas Arasında Melankoli: Antikiteden Günümüze Melankolinin Muhtevaları, Başkalaşimleri ve Politik İşlevleri’’, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 3.

dolayı deha kavramının özünü, çok yönlü bir yaklaşım sergileyerek; çeşitli filozofların deha üzerine olan teorik açıklamalarını inceleyerek anlamaya çalışmanın uygun olduğu fark edilmektedir. Çalışmamızın devamında deha üzerine teorik söylemlerde bulunmuş, bu kavramın anlamsal gelişimine yön vermiş filozofların konu üzerine olan teorik fikirlerine yer verilecektir.

2.1. Aristoteles'e Göre Deha

Antik Yunan filozofu Aristoteles, *bütün olağanüstü kişiliklerin melankolik olması* meselesini ilk defa inceleme altına almış düşünürdür.²⁰ Aristoteles *felsefede, siyasette, şiirde ve diğer sanatlardaki bütün olağanüstü insanlar neden melankoliktir?* sorusunu ortaya koyar.²¹ Aristoteles; *Empedokles, Sokrates* ve *Platon* gibi filozofların da melankolik olduklarına ve yine şiirle uğraşan çoğu kişide melankoli bulunduğuna değinir. Anlaşılan o ki, Aristoteles'e göre olağanüstü kişiliklerin hepsinde melankoli bulunmaktadır. O halde melankolinin mahiyetini anlamak gerekmektedir. Melankoli kelimesi Antik dönem Yunancasında *melas* (*kara, siyah*) ve *kholi* (*safrı, kara safrı*) sözcüklerinden türetilmiştir. Yani melankoli kelimesinin diğer bir adlandırması kara safradır.²² Melankoli üzerine ilk defa tıbbi bir yazı yazmış olan Antik Yunan hekimi *Hippokrates*'e göre melankoli, bedensel yapı ve sağlık ile alakalı bir konudur. Hippokrates melankoliyi, kaygı ve hüznün uzun sürdüğü durumlar olarak tanımlamıştır. Hippokrates'in konu üzerine olan görüşleri öğrencisi *Polybos*'un derlediği *İnsan Doğası* isimli kitapta aktarılır. Hippokrates'e göre melankolinin kaynağı sağlıksal ve yapısal olarak ikiye ayrılmaktadır. Sağlıksal hal ile alakalı olan durumda; safrı kesesinin salgıladığı safranın kurulaşması, koyulaşması ve bir nevi zehre dönüşmesi kişide uykusuzluk, münzevilik, dalgınlık, hüznün gibi vaziyetlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Beden sağlığı ile alakalı olan bu durumun doğru tedavi yöntemiyle giderilebileceği düşünülmektedir.²³ Yapısal durumdan kaynaklanan melankoli halinde ise kişinin kara safrasının diğer sıvılara baskın olduğu düşünülür. Kara safranın doğal, yapısal ve değişmez olarak baskın olmasına melankolik mizaç adı verilir. Aristoteles'in olağanüstü kişiliklerin melankolik olduğunu kast etmesiyle birlikte, kara safrı suyu değişken olanları değil yapısal olarak baskın kara safraya sahip olup dolayısıyla melankolik mizacı taşıyan kişileri betimlediği anlaşılmaktadır. Aristoteles'e göre kara

²⁰M. Karbay, *a.g.e.*, s. 2-3.

²¹Cogito Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, 51. S. Melankoli, 2007, s. 108.

²²M. Karbay, *a.g.e.*, s. 17.

²³M. Karbay, *a.g.e.*, s. 14-18.

safradan az pay alanlar ortalama kişiler olmaktadır, çok pay alanlar ise toplumun çoğunluğundan farklı özellikler göstermektedirler.²⁴ Kara safra kişiliğinin oluşumuna etki etmektedir. Aristoteles'e göre kara safra suyunun baskın olması doğal bir durumdur, ancak normal ve tipik olduğunu söylenemez. Keza çok sıcak kara safra deliliğe ve intihara sevk edici bir unsur olabilmektedir.²⁵ Aristoteles'in Antik Yunan tıp ekolünden farklı olarak melankoli durumunu felsefi, toplumsal ve sanatsal yönden ele aldığı anlaşılmaktadır. Keza Aristoteles, şiirle uğraşanların çoğu da melankoliktir söyleminde bulunmuştur. Buradan anlaşılan, Aristoteles'in melankoli ve yaratım gücü olarak imgelem arasında bir bağ kurduğudur. Fransız felsefeci *Hélène Prigent*'e göre Aristoteles, melankoli durumunu imgelem gücü ile bağdaştırmaktadır.²⁶ İmgelem kelimesi semantik olarak "*insanın istediği şeyleri gözünde canlandırabilme yetisi*", "*düş gücü*", "*fikirler ve zihinsel görüntüler oluşturma yeteneği*" gibi anlamlara tekabül etmektedir.²⁷ Prigent'in Aristoteles'in melankoli üzerine yaptığı söylemlerden çıkarımına göre; melankolik mizaca sahip olan kişi imgelemin içine dalıp, tamamen orada kalırsa uyuşukluk, çökkünlük gibi durumların içine girer. Ancak melankolik insan, imgelemini bir şeye yoğunlaştırırsa kişi dehaya ulaşır.²⁸ Bilindiği üzere, Aristoteles'in yazmış olduğu tüm eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu yüzden Aristoteles'in belirli konulardaki her fikri detaylı olarak bilinmemektedir. Bilindiği kadarıyla Aristoteles'in yaşadığı zaman diliminde, deha kelimesi kullanılmamaktadır ancak Aristoteles'in olağanüstü diye nitelendirdiği insanların deli veya anormalden ziyade deha olarak adlandırılabilceği fark edilmektedir. Keza Aristoteles kara safralılığın tetiklediği delilik unsuru ile olağandışı insan olma unsurunu birbirinden ayırmıştır. Bilindiği üzere Aristoteles'in düşüncesine göre boş vakit sahibi olmak ve boş vakitleri değerlendirebilmek felsefe yapmanın ana unsurlarındandır. Aristoteles, kara safralılık üzerine yapmış olduğu teorik söyleminde; sadece sözlü olarak diyalektik bir biçimde felsefe yapan *Sokrates*'i de, felsefi düşüncelerini metinler aracılığı ile aktaran *Platon*'u da, felsefesini şiir yoluyla yapan *Empedokles*'i de şairler diye kastettiği *Homeros* ve *Hesiodos*'u da melankolik olarak betimlemiştir.²⁹ Bu kişilerin filozofluğu ve şairliği göz önüne alındığında, Aristoteles'in dehanın uğraştığı alan konusunda kesin

²⁴Cogito Dergisi, *a.g.e.*, s. 118.

²⁵M. Karbay, *a.g.e.*, s. 30.

²⁶M. Karbay, *a.g.e.*, s. 31.

²⁷Albert Sidney Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 1979, s. 430.

²⁸M. Karbay, *a.g.e.*, s. 31.

²⁹M. Karbay, *a.g.e.*, s. 32.

bir ayırım yapmadığı görülmektedir. İncelendiğinde görülüyor ki, Aristoteles'in bahsettiği bu şahsiyetler hayatları boyunca el emeğiyle yapılan iş gücüne katılmamış, ticaretle uğraşmamış; kendilerine boş vakit yaratmış ve bu vakitleri yaşam üzerine olan teorilerini biçimlendirmek ve aktarmak ile uğraşmış olan kimselerdir. Buradan hareketle, Aristoteles'e göre deha kişiliklerin hem melankolik mizaç (kara safralılık), hem de boş vakit sahibi olup imgelemlerini belli bir biçimle aktarmaya uğraşan kimseler olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak, her melankolik mizaç sahibinin dehaya ulaştığı kanısına varmanın mümkün olmadığı, melankolik mizacın tetiklediği imgelem gücünü belli bir noktaya odaklayabilenlerin ve dışsal koşulları buna elverişli olanların deha biçimine dönüşebildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'e göre dehanın temel unsurlarını *melankolik mizaç, imgelem gücünü bir kaynağa odaklayabilme yetisine sahip olmak ve boş vakit sahibi olarak bu imkânı gerçekleştirilmek* şeklinde özetleyebilmek mümkündür.

2.2. Aristoteles Sonrası Süregelen Antik Felsefede "Deha" Üzerine Olan Düşünceler

Bilindiği üzere Aristoteles, Helenistik dönem Antik Yunan felsefesinin zirvesi olarak kabul edilmektedir. Aristoteles sonrası Roma Cumhuriyeti döneminde Latin ve Yunan filozoflar tarafından sürdürülen felsefenin, büyük yenilikler ortaya koymaktan ziyade Platon ve Aristoteles'in teorilerinin yayılımı ve yorumlanması olduğu bilinmektedir. Romalı filozoflardan *Cicero* (M.Ö 106- M.Ö 43) ve *Seneca'nın* (M.Ö 4 - M.S 65) Helenistik dönem sonrasında gelişen Antik Roma dönemi felsefesinin başlıca temsilcilerinden oldukları bilinmektedir. Belirttiğimiz üzere, Helenistik dönemde tam bir adlandırmaya sahip olmamış olan deha kavramı ilk defa Antik Roma'da dile gelmiştir. Cicero ve Seneca da bu kavram üzerine söylemde bulunan ve Aristoteles'e atıf yapan filozoflardandır. Aristoteles'in değindiği olağanüstü insan ve melankolik mizaç ilişkisi, Cicero ve Seneca tarafından da onay görmüştür.³⁰ Cicero, "*zaten Aristoteles bütün dahilerin melankolik olduğunu söylediğinden, bu halimden daha donuk olsam gocunmazdım.*" söyleminde bulunmuştur.³¹ Seneca ise, "*Aristoteles'in de söylediği gibi bir nebze delilik olmadan büyük bir yetenek asla var olmamıştır.*" minvalinde ifadelerde bulunmuştur.³² Sonuç olarak, Antik dönem felsefesinin

³⁰M. Karbay, *a.g.e.*, s. 114

³¹Cogito Dergisi, *a.g.e.*, s. 107.

³²Lucius Annaeus Seneca, *Hoşgörü Üzerine - Ruh Dinginliği Üzerine*, (Çev. Bedia Demiriş), Doğu Batı Yayınları 3. Baskı: Ankara 2019, s. 121

yürütücülerinden olan Cicero ve Seneca'nın da deha hususunu melankoli ile bağdaştırdıkları ve bu öncülleri olan Aristoteles'i aynı minvalde onayladıkları anlaşılmaktadır.

2.3 Immanuel Kant'a Göre Deha

18. Yüzyılda yaşamış olan ünlü Alman filozof *Immanuel Kant* (1724-1804), deha kavramı üzerine birçok felsefi söylemde bulunmuş ve bu kavramın açılanmasına katkı sağlamıştır. Immanuel Kant'ın deha üzerine olan temel söylemleri "*Critique of Judgment*" adlı yapıtında yer almaktadır. Immanuel Kant dehayı kısaca, "sanata yön verebilen ve kendisine doğuştan yetenek bahşedilmiş bir kişi" olarak tanımlamaktadır. Immanuel Kant, dehayı sanat yeteneği ile bağdaştırmaktadır. Kant'a göre dehanın ön şartı sanata karşı doğal bir yatkınlık (*ingenium*) taşımaktır. Immanuel Kant'ın böylelikle deha kavramını doğrudan sanat ile alakalı olan bir olgu olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır. Kant, güzel sanatlar alanının dehaların alanı olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler. Çünkü sanat alanı, üretimin ve yaratıcılığın alanıdır.³³ Immanuel Kant'ın dehanın ön koşulu olarak doğal sanatsal yatkınlığı saymasının, Aristoteles'in olağanüstü tüm insanların melankolik mizaca sahip olmaları ile benzer bir durum sergilediği fark edilmektedir. Görülüyor ki; her iki filozof birbirinden ayrı alanlara dikkat çekse de dehanın doğuştan gelen özelliklerle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadırlar. Kant'a göre, dehanın ilk şartı sanatsal yaratım ve üretim gücü olduğundan dolayı, dehanın yarattığı ürünün orijinal nitelikte olması gerekmektedir. Dehanın yarattığı ürünler örnek alınacak model niteliğini taşımalıdır. Ancak Kant, dehanın yaptığı icraatın öğretilemez oluşuna dikkat çeker. Yani dehanın sanatı, bilimin icraatlarından ayrılmaktadır; çünkü bilim belli başlı metotları olan ve öğretilen bir disiplindir. Kant bu durumun sebebini dehanın doğal yeteneğine bağlamaktadır. Bu yüzden bir yazar, ürettiği ürünü dehasından kaynaklanan doğal bir güce (*Gewalt*) borçludur. Buradan anlaşılan, Kant'ın dehanın yaratım gücünü tıpkı Sokrates ve Platon'un da bahsettiği gibi şairin vecd halinde ürün vermesine bağladığı anlaşılmaktadır. Platon'un *Sokrates'in Savunması* adlı eserinden bilindiği üzere Sokrates, şairlerin bilgisini ölçmek amacıyla onlardan şiirlerini açıklamalarını istemiş ancak şairlerin açıklama yapamadıklarını görmüştür. Keza Platon, *Ion* adlı diyalog

³³Immanuel Kant, *Critique of Judgment*, (Çev. Werner S. Pluhar), Hackett Publishing Company: Indianapolis, Cambridge, 1987, s. 175.

eserinde şairlerin vecd halinde ürün verdiklerine değinir. Bu bağlamda Kant'ın deha üzerine olan düşüncelerinin temel olarak Platon ve Sokrates'in sanatçıların vecd halinde eser verdikleri düşüncesine dayandığını söyleyebilmek mümkündür. Ancak Kant'ın, deha ve sanat açıklamasında daha kapsamlı hususlara değindiği görülecektir.

Immanuel Kant, dehanın sanatsal üretim gücünü sadece doğal yaratma yeteneği ve ilham unsurları ile bağdaştırmamaktadır. Kant'a göre deha, aynı zamanda iyi bir yargı sahibidir. Deha her ne kadar orijinal bir ürün ortaya koysa da kendinden önce süre gelmiş tüm sanatsal kuramları yok sayarak absürt bir ürün ortaya koymamaktadır.³⁴ Bu bağlamda anlaşılıyor ki, Kant'a göre deha kuralları hiçe sayan, dünyadaki her olgudan bağımsız bir ürün ortaya koyan kişi değil; yargı yetisi ve yaratım gücü sayesinde var olan kuralları aşan-geliştiren bir kişidir. Keza Kant, dehanın ortaya koyduğu ürünün kendisinden sonra gelecek olan dehalara örnek niteliğinde olduğundan bahseder. Yani bir dehanın da, esin kaynağı olarak başka bir dehanın ürününü kavrayabilmesi gerekmektedir.³⁵ Kant'ın, sanatçı karakterini Platon'dan farklı bir biçimde değerlendirdiği, Platon'un aksine sanatçıyı yargı ve bilgi düzeyi düşük olan ve sadece ilham sayesinde yazan bir kişi olarak görmediği anlaşılmaktadır. Paradigmatik kurallardan sıyrılmak ve cesur söylemlerde bulunmak bir dehaya uyan özelliklerdendir.³⁶ Immanuel Kant'a göre dehanın esas nitelikleri "*Yaratım gücü, doğal yatkınlık, yüksek yargı yetisi, kuralları hiçe saymadan onları aşmak, sanatta öncül dehalardan esinlenerek yeni orijinal eserler üretmek ve bu eserlerin de gelecek dehalara yol açıcı nitelikte olması, paradigmalardan sıyrılmak, cesur söylemlerde bulunabilmek*" şeklinde özetlenebilir.

2.4 Arthur Schopenhauer'e Göre Deha

Deha kavramı üzerine önemli fikirler beyan etmiş bir başka filozof Immanuel Kant'ın ardılı olan ünlü Alman düşünür Arthur Schopenhauer'dır (1788-1860). Arthur Schopenhauer neredeyse her felsefi yapıtında deha kavramı üzerine çeşitli söylemlerde bulunmuştur. Lakin deha üzerine fikirlerini en yoğun bir biçimde ifade ettiği eserinin *Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine* adlı yapıtı olduğu fark edilmektedir. Bunun haricinde bir diğer çok bilinen kitabı *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar* adlı yapıtında deha üzerine dikkate değer söylemlerde bulunmuştur. Immanuel Kant'ın deha üzerine yaptığı

³⁴I. Kant, *a.g.e.*, s. 175.

³⁵I. Kant, *a.g.e.*, s. 187.

³⁶I. Kant, *a.g.e.*, s. 187.

analizlerde, dehanın bir ön koşulu olarak melankolik mizacı varsaymadığı fark edilmektedir.

Arthur Schopenhauer'ın deha konusunu incelemeye alırken, Kant'ın aksine melankolik mizacı tekrardan dehanın ön koşulu olarak gördüğü fark edilmektedir. Schopenhauer, tüm dahilerin melankolik mizaca sahip olduğuna değinen Aristoteles'e ve yine bu görüşü onaylayan Cicero'ya referans verir kendisi de dehanın kaynağını kişide doğal olarak duyarlılığın anormal bir biçimde ağır basmasına bağlamaktadır.³⁷ Schopenhauer'e göre deha yapısının özelliği doğuştan gelen bir yatkınlık ile alakalıdır. Dehanın zihinsel melekeleri ve sezgisel ve zihinsel yaratım gücü, dehadan pay almayanlara göre çok daha yüksek seviyededir. Schopenhauer'a göre bu durum bir nevi akli melekelerin taşarak iradeden kopması ve özgür alana ulaşmasıdır.³⁸ Bu yüzden deha zihnini sürekli ve canlı tutacak meşguliyetlere ihtiyaç duyar.³⁹ Schopenhauer'ın dehanın yüksek kavrama gücüne işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu sebepten dolayı, her zeki ve kavrama gücü yüksek olan insanın deha olup olmayacağı sorusu akıllara gelebilmektedir. Schopenhauer'ın dehayı bir bilim adamından *yaratıcılık, sezgisel bilgi, hayal gücü, evrensel görme biçimleri* özelliklerine sahip olması hasebiyle ayırdığı görülür. Şöyle ki, Schopenhauer'e göre *Bir bilgin pek çok şey öğrenmiş bir kimsedir; bir dâhi insanların kendisinden çok şeyler öğrendiği kimsedir, ama o bunları hiç kimseden öğrenmemiştir.*⁴⁰ Buradan anlaşılan, Schopenhauer'ın dehanın imgelem ve sezgi gücüne vurgu yaptığıdır. Schopenhauer ayrıca, dehanın asıl etki alanının felsefe, sanat ve şiirde olduğunu düşünmektedir.⁴¹ Schopenhauer'e göre dehanın bir diğer niteliği de tikellerden ziyade tümellerle uğraşmaya olan yatkınlığıdır. *Tikelde tümeli (evrensel olanı) görmek dehanın ayırt edici temel özelliğidir.*⁴² Anlaşıyor ki, Schopenhauer dehanın tikellerle ilgilense bile neticede tümele vardığını ifade etmektedir. Buraya kadar Schopenhauer'ın deha ile ilgili olan düşüncelerinin Antik filozoflarla ve özellikle Immanuel Kant ile uyduğu gözlemlenmektedir. Ancak Schopenhauer farklı bazı hususlara dikkat çekerek, deha üzerine farklı bakış açıları sunmaktadır. Şöyle ki, ona göre dehanın bir ürün üretebilmek için uygun dış koşullara

³⁷A. Schopenhauer, a.g.e., 2020, s. 17.

³⁸Arthur Schopenhauer, *Seçkinlik ve Stradanlık Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 15.

³⁹A. Schopenhauer, a.g.e., 2009, s. 12.

⁴⁰A. Schopenhauer, a.g.e., 2009, s. 24.

⁴¹A. Schopenhauer, a.g.e., s. 61.

⁴²A. Schopenhauer, a.g.e., s. 46,47.

da ihtiyacı vardır. Schopenhauer herhangi bir yeteneği olan insanın kendi varoluşunu özgürce gerçekleştirmesi için boş zamandan yararlandığından bahseder.⁴³ Normalin dışında bir ölçütte zeka ile donatılan kişinin ise, sıradan insanlara bir yük gibi gözükten boş zamana ihtiyacı vardır ve boş zamana sahip olmaması onun boyunduruğa vurulmuş bir *Pegasus* gibi kalmasına ve dolayısıyla mutsuzluğuna sebep olacaktır.⁴⁴ Ayrıca deha, ancak evrensel varoluş sahasında kullanılması halinde faydalı olabilecektir.⁴⁵ Schopenhauer dehanın dünya tarihinde evrensel bir rol sahibi olmasına da dikkat çekmektedir. Ona göre deha, bir nevi insanlığın öğretmeni ve yol göstericisi gibidir. *İnsanlık ne öğrendiyse çoğunu dehadan öğrenmiştir.*⁴⁶ Schopenhauer'e göre dehalar olmasaydı, insanlık kendisini yanlışlıkların ve ahlaksızlıkların içinde kaybetmiş olacaktı.⁴⁷ Anlaşılan o ki Schopenhauer deha konusuna Immanuel Kant'a nazaran daha çok önem atfetmektedir ve dehayı insanlığın ilerleticisi bir karakter olarak görmektedir. Schopenhauer dehanın diğer karakteristik özelliklerine de dikkat çekmektedir. Ona göre deha, zihinsel tüm güçlerini neredeyse başka bir şey görmeksizin hedefine odaklayabilmektedir.⁴⁸ Bu bağlamda Schopenhauer'in dehayı hedefine tutkuyla bağlanan bir karakter olarak gördüğünü söyleyebilmek mümkündür. Schopenhauer deha karakteristiğinin bazı ruhsal durumlarına da değinmektedir. Ona göre, dehada dengesiz bir ruh vaziyeti görülebilmektedir; dengeli sıradan insanın sergilediği sakin dinginlik, davranış düzenliliği dehaya uzak kalabilmektedir. Nitekim deha, en basit şeylerin bile görüngü fenomenlerinin ardındaki şeyleri görebilmektedir. Başka insanları harekete dahi geçirmeyecek olan bir şey dehayı kedere, kaygıya, neşeye, korkuya, öfkeye sevk edebilir.⁴⁹ Schopenhauer dehanın sosyal yaşamda yaşayabileceği sorunlara da değinir. Ona göre deha günlük hayatın işleri için gereken vasıfların zıttıdır. Bütün sıradışılıklar gibi bu da bir dezavantaj olabilmektedir. Zihinsel melekelerin genişlemesi asgari düzeyde ihtiyaç duyulanın üstüne çıkınca bu durum günlük yaşamı kolaylaştırmak yerine zorlaştırır.⁵⁰ Schopenhauer her ne kadar dehanın genel niteliklerini ve karakteristik özelliklerini betimlese de gelmiş geçmiş tüm dehaların birbirinden farklı mizaç ve ruh özelliklerine sahip olduklarını ve bu yüzden birbirlerinden farklı

⁴³A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2020, s. 23.

⁴⁴A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 36.

⁴⁵A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁶A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁷A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁸A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 63.

⁴⁹A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 63,64.

⁵⁰A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 13,14.

olduklarını söyler.⁵¹ Bu bağlamda anlayacağımız, dehanın genel karakteristik özelliklere sahip olmak ile birlikte her dehanın da kendine has öznel karakteristik özellikleri olduğudur. Örneğin, her deha istinasız münzevi olacak diye bir kaidenin bulunmadığını söyleyebilmemiz mümkündür. Keza deha olduğu düşünülen Antik Yunan filozoflarından Platon ve Heraklitos karşılaştırıldığında, Platon'un insanların içinde bulunduğu bir yaşam biçimini tercih ederken Heraklitos'un ise yaşamının çoğunu insanlardan uzak olarak bir dağa yerleşerek geçirmeyi tercih ettiği görülmektedir. Schopenhauer de, benzer bir biçimde dehalar arasındaki karakteristik farklılıklara dikkat çeker. Sözgelimi, Platon'un güçlü noktası Aristoteles'in zayıf noktası olabilmektedir, ya da tam tersi bir durum da olabilir.⁵² Sonuç olarak Schopenhauer'in deha kavramıyla, öncülü Immanuel Kant'a göre daha çok ilgilendiği ve dehanın farklı karakteristik özelliklerini ayrıntılı olarak betimlediği fark edilmektedir. Schopenhauer'e göre dehanın temel nitelikleri, *melankolik mizaç, zihinsel melekelerin taşkınlığı, tutkulu ve idealist olma, fenomenlerin ötesini görme, doğal yatkınlık ve yetenek, çağının ötesinde yaşama, evrensel düşünme yetisi* şeklinde özetlenebilir. Schopenhauer'in deha üzerine olan düşüncelerinden hareketle, dehanın sahip olduğu yaratım yatkınlığı ile kendisine uygun dış koşulların çatışması durumunda şartlara boyun eğerek teslim olmaktansa çevre koşullarını aşarak ve onları değişime uğratacak şekilde dehasını ortaya koymasının beklenebilir bir durum olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

2.6 Edebi Deha Kavramı

Antik çağdan beri üzerine tartışılmaya devam edilen deha kavramı, 18.yüzyıldaki İngiliz düşünürlerin ünlü fizikçi ve matematikçi Isaac Newton'un (1643-1727) da bir deha olduğunu vurgulayınca kadar genellikle sadece yazın alanı ekseninde değerlendirilmiştir.⁵³ Schopenhauer dehanın, sanatın şiir, resim veya müzik gibi dallarında ortaya çıkabileceğini vurgulamaktaydı.⁵⁴ Hem İngiliz bilincinin, hem de Schopenhauer'in değindiği üzere dehanın farklı odak noktaları olabilmektedir. Keza bilindiği üzere günümüzde *müzik dehası, resim dehası, edebi deha* gibi deha kavramını sınıflayan terimler kullanılmaktadır. Edebiyat yazarı olan Goethe'nin dehasının

⁵¹A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 34.

⁵²A. Schopenhauer, *a.g.e.*, s. 35.

⁵³Peter Huber, *Kreativität und Genie in der Literatur*.In: Heidelberger Jahrbücher 44, S. 205-226, 2000, s. 214, 217.

⁵⁴A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 61.

ayrıştırıcı yönlerini kavrayabilmek adına edebi deha kavramını açıklayıp anlaşılır kılmak gerekmektedir. Alman filolog Peter Huber *Edebiyatta Yaratıcılık ve Deha* (Kreativität und Genie in der Literatur) adlı kapsamlı makalesinde *edebiyatta deha, edebi deha ve yaratıcılık farklılığı* gibi tartışma unsurlarını detaylı bir biçimde inceleme altına almıştır. Huber'in de belirttiği üzere edebiyatın temel unsurlarının başında *yaratıcılık* olgusu gelmektedir. *O halde her yaratıcı ve başarılı edebiyat yazarı bir deha mıdır?* sorusu zihinlerde oluşmaktadır.⁵⁵ Bu konu üzerine birçok farklı yorumda bulunmuş filozofun ve eleştirmenin görüşlerinin incelenmesi sayesinde yaratıcılık ve deha arasındaki farkın anlaşılabilmesi tespit edilmektedir. Edebi deha ve edebi yaratıcılık konusu üzerine düşünen tüm filozoflar bir yazarın *yetenek* unsuruna sahip olması üzerinde uzlaşmış görünmektedirler. Lakin bir edebi dehayı esas olarak yaratıcı yetenek olmanın da ötesine taşıyacak olan unsurlar; sezgi, olağan dışı yaratım ve ölçüt aşkınlığıdır.⁵⁶ Huber'in değindiği bu husustan anlaşılacağı gibi, edebi dehanın ürünü şaşkınlık ve sarsıntı etkisi yaratacak *yeni-orijinal* olmaktadır. Örnek verecek olursak, edebiyat alanına baktığımızda belli ölçütlere ve akımlara uygun biçimde yazılmış, alımlayıcıları derinden etkilemeyi başarabilmiş birçok edebiyat eseri bulunabilmektedir, ancak bu eserlerin sırf anlatım gücü ve konunun işlenişinin estetikliği bakımından iyi olmaları bir deha ürünü oldukları anlamına gelmemektedir. Fransız sanat eleştirmeni Jean Baptiste Dubos'a (1670-1742) göre edebi dehayı, yetenekli yazardan ayıran özellik dehanın doğal yetenek olması hasebiyle; çalışarak yeteneğini *mükemmellik noktasına* (point de perfection) taşıyabilmesidir.⁵⁷ Yani anlaşılıyor ki Dubos'a göre, edebi deha diğer yazarlara nispeten daha uç noktalara ilerleme eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda ortaya koyduğu eserlerle kendi alanında hızlı sivrilişin edebi dehanın göstergelerinden birisi olduğu yorumunu yapabilmemiz mümkündür. İngiliz eleştirmen Alexander Gerards'a göre ise söz konusu sanat dehası ise, onun ayırıcı özelliği; *orijinal buluşlar* sağlayabilmesidir.⁵⁸ İngiliz şair Edward Young'ın (1681-1765) yorumuna göre ise edebi deha alışlagelmemiş yeni bir şeyi keşfetme gücüdür.⁵⁹ İsviçreli eleştirmen ve şair Johann Jakob Bodmer'in (1698-1783) deha üzerine yaptığı yorumda, çağdaşlarından ve öncüllerinden farklı olarak başka bir konuya dikkat çektiği görülmektedir. Bodmer'e göre şairin imgelemi görünen dünya ile ya da tamamen

⁵⁵P. Huber, *a.g.e.*, s.205.

⁵⁶P. Huber, *a.g.e.*, s. 205.

⁵⁷P. Huber, *a.g.e.*, s. 213.

⁵⁸P. Huber, *a.g.e.*, s. 214.

⁵⁹P. Huber, *a.g.e.*, s. 215.

Platoncu minvalde ideler âlemi ile sınırlı değildir, şair olası dünyalar da oluşturabilir.⁶⁰ Bodmer'in şair üzerine olan düşüncelerinden anlaşılıyor ki, şairin görünen fenomenlerin ötesini aşabilirken; tamamen gerçeklikten uzaklaşmama yetisi mevcuttur. Bu bağlamda Bodmer'in edebi dehayı bir *sentez ustası* gibi gördüğünü söyleyebilmek mümkündür. Alman yazar ve eleştirmen Friedrich Gottlieb Klopstock'a (1724-1803) göre, edebi deha hem doğayla hem de Tanrıyla bütünleşiktir. Yeni bir dil üretmesi hasebiyle de, söylevini Tanrıdan alıyor gibidir.⁶¹ Huber'in yorumuna göre Klopstock dehayı adeta peygamber mertebesine yükseltmiştir. Keza Schopenhauer'e göre deha insanlığın kendisinden birçok şey öğrendiği aşkın kişidir.⁶² Bu bağlamda görülüyor ki, düşünce dili Almanca olan birçok eleştirmene göre edebi deha sadece estetik bir eser yazarı değil aynı zamanda insanlığı mutlak iyiye doğru götürebilecek bir nevi bir bilge olarak görülebilmektedir. Bu minvalde edebi dehanın, yüksek öğreticilik idealine sahip olduğunu söyleyebilmek olanaklı görünmektedir. Bir diğer Alman filozof Johann Gottfried Herder'e (1744-1803) göre ise edebi dehanın ön koşullarından birisi özgün dil yaratım yetisidir.⁶³ Sonuç olarak görülmektedir ki, edebiyat alanında deha gösteren yazarlar bazı özellikleri bakımından diğer yazarlardan ayrılmaktadırlar. Çoğu filozof ve eleştirmenin edebi dehaya *bilgelik, yol göstericilik, yeni bir dünyanın kapılarını aralama, orijinal olma, yeni bir keşif yapma* gibi özellikler atfettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda edebi dehanın kendi çağına estetik sanatı aracılığıyla düşünsel bir yenilik getirici rolde görüldüğünü söyleyebilmek mümkündür. Anlaşılan o ki, edebi dehayı edebi yetenekten ayıran önemli bir husus *toplumsal kaygı* sahibi olmasıyla ve *iyi ve doğrunun mahiyeti* konusunda kaygı taşımasıdır. Yani edebi deha, belagat ve yazım yeteneği sayesinde sadece güzeli ortaya koymaktan ziyade güzelin insanlık adına yararlı olması ile de ilgilenen görgülü felsefi bir zihne sahiptir.

2.7. Dehanın Mahiyetine Dair Sonuç Derlemesi

Yaklaşık 2500 yıldan bu yana filozofların ve sanat eleştirmenlerinin çok önemli bir olgu olarak gördükleri deha kavramı düşünsel, sanatsal ve bilimsel alanda imtiyazlı bir değere sahip olarak belirmektedir. Bottomore'un de bahsettiği üzere, dünyadaki büyük değişmelerin dehalar sayesinde gerçekleştiği fikrini destekleyen birçok kimse

⁶⁰P. Huber, *a.g.e.*, s. 217.

⁶¹P. Huber, *a.g.e.*, s. 218.

⁶²A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 24.

⁶³P. Huber, *a.g.e.*, s. 220.

mevcuttur. Dehanın mahiyeti araştırıldığında bu düşünceyi desteklemenin haksız bir yanı olmadığı görülmektedir. Günümüzde her zeki, çalışkan, alanında başarılı çalışmalara imza atmış şahsiyetin çoğuna deha sıfatının kullanılması eğiliminin olduğu bilinen bir olgudur. Ancak deha üzerine ortaya konulmuş teorilerden yola çıkarak, dehanın yetenekten ayrılan birçok hususunun olduğu anlaşılmaktadır. Aristoteles, Cicero, Seneca, Schopenhauer gibi düşünürlerin deha konusunu sıkı sıkıya melankolik mizaç ile bağdaşık gördükleri anlaşılmaktadır. Günümüzde karamsar, depresif gibi anlam kaymalarına doğru evrilen melankoli kelimesinin esasında hüznün ve kaygı olguları ile bağdaşık oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda dehanın yaşama dair hüznün ve kaygı sahibi olması hasebiyle herhangi bir yetenekten ayrıldığını söyleyebilmek mümkündür.

Danimarkalı düşünür Soren Kierkegaard'ın (1813-1855) felsefi düşüncesine göre "kaygı" insanın özgürlüğünü ve varoluşunu sağlayabilecek olan bir kavramdır. Bu bağlamda dehanın öz kaygı ve dolayısıyla varoluş ve özgürlük ideali olması cihetiyle olağan yetenekleri aşan bir pozisyonda olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Yani dehanın psikolojik durumunun ve yüksek ideallerinin, ortaya koyduğu eserin emsallerinden ayrışmasına sebebiyet verdiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Filozofların deha üzerine yaptığı söylemlerin toplamı sonucunda, hepsinin dehanın kendi alanındaki üstün yeteneğine dikkat çektiğini saptayabilmemiz mümkündür. Keza J.B. Dubos da, dehanın kendi alanındaki hızlı sivrilmesine vurgu yapmakta idi. Böylelikle dehanın, uğraştığı alandaki üstün ilerleyişinin kendisini meslektaşlarından ayırdığını söyleyebilmek mümkündür. Immanuel Kant'ın vurguladığı, dehanın istidadının yanı sıra yüksek yargı gücüne sahip olması ve bu sayede ürün üretebilmesi dehanın imgelem gücünün yanı sıra felsefi düşünce gücünü de kullanarak duygu ve düşünce arasında bir sentez oluşturabildiğinin bir göstergesidir. Yani dehanın sezgi ve akıl arasında bir sentez oluşturucusu yetisine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Arthur Schopenhauer'in de belirttiği üzere, dehanın aşkın bir düşünce biçimi ve yeteneği vardır ve deha tikellerde dahi evrensel olan hususları görebilmektedir. Schopenhauer'in dikkat çektiği üzere, dehanın insanlığa yön gösterme melekesi mevcuttur. Bugün deha olduğu ileri sürülen şahsiyetlerin öznel kişilikleri ve ortaya koydukları yapıtların incelenmesi üzerine 'deha' olarak adlandırıldıklarını bilmekteyiz. Schopenhauer'in de bahsettiği gibi, her dehanın kendine özgü bir kişiliği, yapısı ve tarzı mevcuttur. Bu bağlamda her dâhinin deha biçiminin kavranabilmesi adına ayrı ayrı

incelenmesi gerektiği fark edilmektedir. Alman edebiyatının ve dünya edebiyatının en ileri gelen yazarlarından olan Johann Wolfgang Goethe'nin dehasını anlamak için de; kendisinin öznel kişiliğini ve dehasını ortaya koyduğu yapıtlarını inceleme altına almak gerekmektedir. Böylelikle Goethe'nin dehasının mahiyeti ve dehasının yaratmakta olduğu kalıcı etki kendine özgü bir biçimde anlaşılabilir olacaktır.

2. Goethe'nin Hayatı, Evrensel Kişiliği ve Deha Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümündeki amacımız Goethe'nin kendisinin evrensel kişiliği ve dehasının belirlenimlerini kendisinin yaşamı bağlamında sunmaktır. Goethe'nin bir evrensel kişiliğe ve dehaya sahip olduğu birçok düşünür ve eleştirmen tarafından dile getirilmiştir. Filolog Gürsel Aytaç, Goethe'yi *evrensel tin* sahibi birisi (Universalgeist) olarak nitelendirmektedir.⁶⁴ Böylelikle Aytaç'ın Goethe'nin evrensel bir deha olduğuna vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Johann Christian Kestner, Madame de Stael, Arthur Schopenhauer ve Hasan Ali Yücel gibi eleştirmenler yapıtlarında Goethe'den bir deha olarak bahsetmektedirler. Bunun üzerine, bir deha olduğu konusu üzerine uzlaşmış olan Goethe'nin dehasının mahiyeti ve nitelikleri araştırılması gereken bir husus olarak göze çarpmaktadır. Goethe'nin evrensel kişiliğinin ve deha özelliklerinin belirlenimlerini ortaya koymak adına Goethe'nin otobiyografi yapıtı olan *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat* (Wahrheit und Dichtung) isimli kitabını birincil kaynak olarak belirlemiş bulunduk.

28 Ağustos 1749 yılında Frankfurt'ta dünyaya gelen Goethe'nin deha düzeyinde bir kişiliğe sahip olduğunun erken yaşlarda fark edilebilir olduğu görülmektedir. Goethe'nin henüz 7 yaşına basmadan önce melankolik mizacın belirtilerinden sayılabilecek hüznün ve duyarlılık durumlarına sahip olduğu kendi çocukluğu üzerine yaptığı anlatımlarda fark edilebilmektedir, Goethe çocukluğundaki halini anlatırken şöyle ifadelerde bulunmuştur:

“Büyürken, oturmaktan en çok hoşlandığım, belki üzüntülü değil ama hüznü duygularla dolup taşıdığım oda burasıydı. Komşuları bahçelerinde dolaşır çiçeklerine bakarken, çocukları oynarken, insanları eğlenirken görür, topların yuvarlandığını, kukaların düştüğünü duyardım, bunların hepsi bende erken yaşlarda yalnızlık ve bundan kaynaklanan hüznün duygusu uyandırır, doğamda var olan

⁶⁴Gürsel Aytaç, *Doğumunun 250. Yılında Goethe*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi, Ankara 1999, s. 133.

ciddiyet ve duyarlılığa uygun olarak bu duygu etkisini yakın ve uzak gelecekte daha belirgin bir şekilde ortaya koydu.”⁶⁵

Goethe'nin çocukluğunu tasvir ettiği bu ifadelerden, kendisinin aşırı duyarlılık ve melankolik mizaca sahip olduğunu söyleyebilmek olanaklıdır. Keza çalışmamızın önceki bölümlerinde belirttiğimiz üzere birçok filozof, dehanın doğuştan gelen melankolik yapıya sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir. Arthur Schopenhauer'in de var saydığı gibi, aşırı duyarlılık dehanın temel göstergelerindendir. 1 Kasım 1755'de Portekiz'in Lizbon şehrinde meydana gelen ve binlerce insanın ölümüne sebebiyet veren büyük deprem, o zamanlarda 6 yaşında olan Goethe'yi derinden sarsmış, dini anlatıları ve Tanrı'yı sorgulamasına sebebiyet vermiştir.⁶⁶ Goethe'nin henüz 6 yaşındayken, kendi konumuna göre dünyanın uzak bir coğrafyasında yaşanan bir felaketten bu denli etkilenmesi ve bunun üzerine Tanrı ve dini öğretiler üzerine sorgulamalar yapmaya başlaması; kendisinin doğal yüksek hassasiyet ve duyarlılığını gösterir niteliktedir. Nitekim bu durum da, dehanın başlıca göstergelerinden sayılmaktadır. Çalışmamızda görüşlerini belirttiğimiz Immanuel Kant, Arthur Schopenhauer, Jean Baptiste Dubos gibi düşünürlere göre dehanın en önemli niteliği kendi alanında ancak çalışarak geliştirilen bir yetenekten ziyade doğal bir yatkınlık durumu olan istidada sahip olmasıdır. Goethe'nin babası, Goethe'nin yeteneğe nispeten istidada sahip olduğunu erkenden keşfetmiştir. Bu durum Goethe tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Kendisinde eksikliğini duyduğu ama bende doğuştan var olan yetenekleri beğeniyordu, kendisi her şeyi aşırı çalışma, sebat ve tekrar yoluyla elde etmişti. Her zaman yarı şaka, yarı ciddi, benim yeteneklerime sahip olsa benden çok farklı davranacağını, yeteneğe benim kadar kayıtsız kalamayacağını söylerdi.”⁶⁷

Goethe'nin dehanın göstergelerinden olan istidada sahip olduğunun başlıca belirtilerinden birisi onun doğal olarak dil öğrenmeye olan yatkınlığıdır. Goethe erken yaşlarda Latince, Yunanca, Fransızca, İtalyanca gibi dilleri öğrenmiştir ve kendi ifadesine göre bu dilleri gramer çalışmak yoluyla değil doğal yöntemlerle öğrenmiştir.⁶⁸ Örneğin Goethe İtalyancayı sadece babasının yan odada kız kardeşine verdiği özel

⁶⁵Johann Wolfgang von Goethe, *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat*, (Çev. Mahmure Kahraman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2. Baskı: İstanbul 2015, s. 10.

⁶⁶W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 28.

⁶⁷W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 30.

⁶⁸W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 30.

derslere kulak kabartarak öğrenmiştir.⁶⁹ Goethe'nin öğrendiği yabancı diller üzerine olan ifadeleri şu şekildedir:

“...Almanca, Fransızca ve İngilizceyi öğrendiğim gibi, Latinceyi de kural, kavram tanımaksızın sadece kullanarak öğrenmişim. (...) Bu konuda da doğuştan gelen yeteneğim işe yaradı; bir dilin sesini ve tınısını, hareketini, vurgusunu, tonunu, dışardan algılanabilecek tüm özelliklerini kavrama yetisine sahiptim. (...) Fransız dilini çocukluğumdan beri severdim; ben onu maceralı yaşamın içinde, maceralı yaşamı da onun sayesinde öğrendim. Fransızca gramer öğrenmedim, Fransızca ders de almadım, ikinci bir anadil gibi Fransızların olduğu ortamlarda pratik yolla bu dili kendime mal ettim. (...) Ben Fransızca deyim ve vurguları hizmetkârlardan, uşaklardan, nöbetçi askerlerden, hem genç hem yaşlı oyuncuların, tiyatro meraklılarından, köylülerden ve kahramanlardan öğrenmişim.”

Anlaşıyor ki, Goethe çocukluk ve ilk gençlik dönemlerindeki dil öğrenme yetisini hem doğal yeteneğine, hem de yüksek duyarlılığına borçludur. Keza dilleri insanlarla iç içe olarak, konuşarak, dinleyerek, kimi zaman arkadaşlarından, kimi zamansa köylülerden öğrenmiştir. Bu bağlamda Goethe'nin dehasının kuramsallıktan ziyade *toplumsallığa* ve *evrenselliğe* yatkın olduğunu, doğanın ve yaşamın merkezinde geliştiğini söyleyebilmek mümkündür.

Goethe'nin edebiyata karşı istidatı sahip olduğu da küçük yaşlarda kendisini göstermiştir. Şöyle ki, Goethe Alman yazarlarını okumaya başlamasından itibaren içindeki şiir tutkusu kendisini göstermiştir, kendisine verilen edebiyat ödevlerini severek yapması ve doğaçlama şiir yazma denemelerindeki yüksek başarısı onun edebiyata karşı olan yatkınlığının bir göstergesidir. Bilindiği üzere Immanuel Kant, dehanın sanat istidatının yanı sıra güçlü bir yargı gücüne sahip olduğunu belirtmekteydi, Goethe'yi bir edebi deha biçimine büründürecek başlıca unsurlardan birisinin de; kendisinin yapmış olduğu edebiyat üzerine araştırmalar ve sorgulamalardan kaynaklanacağı anlaşılmaktadır. Goethe çok genç yaşlarda edebiyata karşı olan doğal yazım gücü yatkınlığının⁷⁰ yanı sıra *edebiyat tarihi*, *edebiyat kuramları*, *dinler tarihi*, *Alman*, *İngiliz*, *Fransız*, *Latin* ve *Antik Yunan edebiyatı* metinleri alanlarında sıkı

⁶⁹W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 31.

⁷⁰bkz. W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 33, 34.

okumalar yapmaya başlamıştır.⁷¹ Bu durum Goethe'nin, Immanuel Kant'ın bahsettiği minvalde bir deha olduğunu gösterir niteliktedir; Goethe'nin sanatın hem pratik hem de araştırma alanında var olduğu ve edebi dehasının bu eğilimde ortaya çıkacağı fark edilmektedir. Arthur Schopenhauer'in dikkat çektiği üzere, dehanın içinde bulunduğu topluma ve gelecekteki insanlığa yol gösterme niteliği bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Schopenhauer'e göre, '*insanlık ne öğrendiyse çoğunu dehadan öğrenmiştir*'.⁷² Bizim de iddiamız, dehanın içinde bulunduğu toplumun yanlışlıklarına ve hatalarına ilişkin müdahalelerde bulunma yetisinin olduğu ve bunu da kendi sanatı yoluyla yaptığı yönündedir. Goethe'nin esas istidadının yazma gücü üzerine olması hasebiyle, dehasının bir edebiyat dehası olduğu aşikârdır. Toplumsal değişimin ilk olarak toplumun belirli alt kurumlardan başlayıp daha sonrasında kurumlar arası ve kültürel ilişkilerin karşılıklı topyekûn etkileşimi ile gerçekleşebildiği bilinen bir olgudur, edebi bir deha olan Goethe sayesinde gerçekleşebilecek olan toplumsal başkalaşmanın edebiyat aracılığı ile gerçekleşebilecek olması öngörülebilir bir durumdur. Keza Goethe'nin Alman edebiyatı ve genel olarak edebiyat olgusu sorunu üzerine yaptığı sorgulamalar onun bu alanda tümel bir değişim yapmak istediğinin bir göstergesi olarak göze çarpmaktadır. Şöyle ki, Goethe'ye göre Alman edebiyatının esas sorunlarından birisi edebiyatta bir kere başarı göstermiş bir türün sürekli tekrar edilmesinin beklenmesidir. Dönemin Alman edebiyatında bir kere başarı göstermiş olan bir türün sürekli kendisini tekrar etmesi beklenmektedir.⁷³ Dönemin Fransız edebiyatına bakıldığında ise Goethe'ye göre; Fransız edebiyatı kesintiye uğramamış olsa da çok eskiye dayanan bir edebiyattır ve özgürlük arayan gençlere hitap etmemektedir.⁷⁴ Bu bağlamda anlaşılıyor ki Goethe'ye göre edebiyatın çağdaş dünya ile bağdaştırılması hususunda bazı aksaklıklar mevcuttur. Keza Goethe'ye göre, tamamen antik dünyaya dönük; aşırı uçlarda yüksek ideallere ve erdemlere sahip karakterlerin yaratıldığı edebi eserler de alımlayıcıların kendilerini eserdeki karakterler ile bağdaştırabilmesini zorlaştırması açısından sorun teşkil etmektedir.⁷⁵ Goethe'nin edebi bir deha olarak, herhangi bir yetenekli yazardan farklılığını edebiyat, toplum ve insanlık ilişkisi üzerine yaptığı sorgulamalar sayesinde kavrayabilmek mümkün görünmektedir. Örneğin,

⁷¹Nikolay Holodkovski, *Goethe Hayatı ve Edebi Çalışmaları*, (Çev. Emel Saatçi) , Dorlion Yayınları 1. Baskı: Ankara 2021, s. 27.

⁷²A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 29.

⁷³W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 268.

⁷⁴Johann Wolfgang von Goethe, *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat*, (Çev. Mahmure Kahraman) , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1. Baskı: İstanbul 2009, s. 546.

⁷⁵bkz. W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 298, 299.

İsviçreli edebiyat yazarları ve eleştirmenleri, edebiyatta en önemli olan şey nedir? sorusunun yanıtını *yenilik* ve *olağanüstülükte* görmüşlerdir. *Olağanüstü olan* [eser] *her zaman diğer her şeyden daha yenidir* diyerek edebiyatın şartlarını belirlemişlerdir.⁷⁶ Goethe ise bu savın noksanlığını şöyle yorumlamaktadır:

*“Ancak düşünülecek bir şey daha vardı, olağanüstü olan şeyin içi boş olabilir, insanla bir alakası olmayabilirdi. Fakat böylesine kesinlikle olması istenen alanın ahlaki olması gerekir ki, bundan daha iyi bir insan modeli ortaya çıksın.”*⁷⁷

Goethe'nin edebiyat üzerine yaptığı bu yorumdan anlaşılacağı üzere, Goethe için edebiyat sadece form ile değil aynı zamanda *insanlığın mahiyeti, yönü, ahlakı* hususlarıyla alakalı bir olgudur. Kendisi milli bir ahlakın, ulusal bir medeniyetin şartı olduğunu öne sürer.⁷⁸ Goethe aynı bağlamda dönemin Alman edebiyatının esas eksiğini *yetenekli yazarlar* konusunda değil *edebiyat eserinin içeriği* konusunda görmektedir. Goethe'ye göre Alman edebiyatının yerel özellikler taşıması gerekiyordu.⁷⁹ Bu bağlamda anlaşılıyor ki, Goethe'nin düşüncesine göre edebiyat öncelikle içinden çıktığı toplumdan unsurlar barındırmalı, çağın kendisiyle bağdaşık olmalı ve halkın da kendi kültüründen bir şeyler bulacağı öğeler barındırmalıdır. Goethe'nin edebiyatı doğrudan doğruya toplumla ilişkili bir boyuta getirmeye çalışma düşüncesi dikkat çekicidir. Şöyle ki, Goethe araştırmaları sonucunda şiirin kaynağını halk şarkılarından aldığını fark etmiştir. Yani edebiyat esasında toplum kökenli bir olgudur. Ancak Goethe, aristokratların şiiri kendi himayelerine alarak şiirin sadece aristokrasiye aitmiş gibi davrandıklarını da fark etmektedir. Bu durum Goethe tarafından şöyle ifade edilir:

*“Sosyetenin yazarlar üzerindeki etkisi gittikçe arttı: Çünkü soylu, statü sahibi, varlıklı kişilerden oluşan yüksek tabaka, sohbetlerine ana konu olarak edebiyatı seçti, edebiyat bu sayede tamamen sosyetenin malı oldu ve seçkinleşti. Statü sahibi insanlar ve edebiyatçılar bir yandan birbirlerini eğitiyor, diğer yandan da birbirlerini olumsuz etkiliyorlardı: Soylu olan her şey aslında olumsuzdur”*⁸⁰

Bu ifadelerin Goethe'nin evrensel dünya anlayışını ifade eder nitelikte olduğu görülmektedir. Yani anlaşılıyor ki, Goethe'ye göre edebiyat sadece belli bir gruba ait

⁷⁶W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 297.

⁷⁷W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 297.

⁷⁸Özber Can, *Batılı Aydın, Doğulu Âlim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

⁷⁹W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 299.

⁸⁰W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 547.

olmamalı; tüm insanlığa hitap eder bir biçimde olmalıdır. Goethe ilk gençlik yıllarında, Alman kültüründe şairin toplum tarafından artık eski değeri görmemesi durumundan da yakınır durumdadır, şairler esnaf birliği üyesi oldukları günleri geride bıraktıktan sonra artık halktan destek, saygı ve itibar görmezler. Buradan yapacağımız bir çıkarım sonucunda, Goethe'nin artık toplumda değer görmeyen sanatçılar adına bir şeyler yapmak isteyebileceğinin tahmin edilebilir bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Görülüyor ki Goethe deha özellikleri taşıması hasebiyle sadece sanat üretmek ile değil sanatın ve sanatçının toplumsal durumu ve yeri konuları ile de meşgul olmuştur. Başka bir örnek verecek olursak; Goethe otobiyografisinde şu konudan bahsetmektedir: *Friedrich Gottlieb Klopstock (1724-1803) edebi eserlerinde var olmak çabası içerisinde olan insanlara yer vermiştir ancak onun bu niteliği gereken değeri hiç görmemiştir. Aynı şekilde deha kültürünün başlangıcı; yazarlığın temel uğraş ve meslek olarak edinilmesi de ilk olarak Klopstock'un hayatında vuku bulmuştur. Goethe'nin yorumuna göre gün gelecek, edebiyat dehası kendi kendinin farkına varacak, kendi şartlarını kendisi oluşturacak ve koşulsuz bir saygınlığın temelini atacaktı*⁸¹ ve bu değişim başlangıcının ilk görünümü Klopstock da mevcuttur. Bu bağlamda Goethe'nin de bir deha olarak, içinde bulunduğu çağın sorunlarına bir deha olarak sanatı aracılığıyla hem bilinçli hem de bilinç üstü biçimlerle müdahalede bulunmasının beklendiği mümkündür. Bu bağlamda Goethe'nin eserleri çağın sorunları ve toplumsal değişim bağlamında değerlendirilmeye uygun görülmektedir. Fark edildiği üzere Goethe sanatın sadece nasıl olması sorunuyla değil; mahiyeti ve ne için olması gerektiği sorularıyla da ilgilenmektedir. Goethe'nin her eseri, dehası bağlamında ayrı ayrı ve farklı açılardan değerlendirilebilir. Bizler de çalışmamızın devamında Goethe'nin 25 yaşında kaleme aldığı, *Genç Werther'in Acıları* adlı eserini *Sanatçıya Dönük Eleştiri, Okur Merkezli Eleştiri, Sosyolojik-Tarihsel Eleştiri* yöntemleri ile inceleyeceğiz. İncelemeye geçmeden önce eserin konusunu ana hatlarıyla sunmak gerekmektedir.

4. “Genç Werther'in Acıları” Adlı Eserin Konusu

Werther adındaki başkarakter, inzivaya çekilmek adına daha önce yaşadığı şehri terk edip Wahlheim adlı kasabaya gider. Buradaki deneyimlerini ve öznel düşüncelerini arkadaşı Wilhelm'e mektup yazarak aktarır. Werther'in arayışta oluşu, toplumsal unsurları sorgulayışı ve sanat üzerine ortaya koyduğu fikirler dikkat çekicidir. Werther, Wahlheim'da tanıştığı soylu bir ailenin kızı olan Lotte'ye âşık olur. Lotte ise Albert

⁸¹W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 451.

ismindeki başka birisi ile nişanlıdır. Werther, Lotte'ye karşı olan aşkına engel olamaz. Werther, çektiği ıstırapların sonunda intihar ederek yaşamını sonlandırır. Bilindiği üzere bu meşhur eserin ana teması genellikle imkânsız aşk olarak tasvir edilmektedir. Biz ise bu görüşe kısmen katılmak ile birlikte eserin alt metninde farklı semantik ve düşünsel anlamların yattığını düşünmekteyiz. Analizimiz de bu bağlamda yapılacaktır.

5. “Genç Werther’in Acıları” Eserinin Analizi

Eser, Werther'in büyük şehirden çıkıp doğayla iç içe küçük bir kasaba olan Wahlheim'a gelmesi ile başlamaktadır. Okura dönük eleştiri yöntemlerinden Alımlama Estetiği inceleme metodu ile yorumlayacak olduğumuzda, bu durumun bir geçiş döneminin imgesi olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Sanatçıya dönük eleştiri yöntemiyle ele alacak olduğumuzda, mekân geçişi imgesi Goethe'nin bir deha olarak halkına yeni ufuklar gösterme isteği ile bağdaştırılabilir. Keza Schopenhauer, dehayı toplumun öğreticisi, topluma yol gösteren bir karakter olarak nitelemekteydi. Bu bağlamda eserin başlangıcında tasvir edilen imgelemin toplumsal değişim isteğine işaret eder özellikte olduğunu söylemek olanaklıdır.

Werther karakterinin kişisel ve duygusal nitelikleri incelendiğinde, onun bir melankolik mizaca sahip olduğunu öne sürebilmek mümkündür. Werther'in ölmüş *Kont M.'nin ruhu için gözyaşı dökmesi, doğadayken en küçük canlı birimini dahi kalbinin yakınlarında hissedebilmesi*, ruh halinin çalkantılı; hüznü ve coşkulu oluşu onun melankolik bir mizaca sahip olduğunun göstergelerindendir.⁸² Keza Werther, Wilhelm'e yazdığı mektupta melankolik mizaca sahip olduğunu belirtir nitelikte söylemlerde bulunur:

“Lieber! brauchichdirdaszusagen, der dusoofdie Lastgetragenhast, michvom Kummerzur Ausschweifungundvonsüßer Melancholiezurverderblichen Leidenschaftübergehenzusehn?”⁸³...“Sevgili dost! Kederden hazzın doruklarına, tatlı hüzünden (melankoli) mahvedici aşk acısına geçerken beni sık sık görme sıkıntısı çekmiş olan sana bunları anlatmama gerek var mı?”⁸⁴

⁸²bkz. Johann Wolfgang von Goethe, *Genç Werther'in Acıları*, (Çev. Mahmure Kahraman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 11. Baskı: İstanbul 2020, s. 4-6.

⁸³Johann Wolfgang von Goethe, W, J., *Die Leidendes Jungen Werther*, Reclam XL, 2017, s. 9.

⁸⁴W. J., Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 6.

Werther'in melankolik mizaca sahip olması hasebiyle deha belirtilerinin ön koşulunu taşıdığını söyleyebilmek mümkündür. Bunun yanı sıra Werther'in görünen fenomenlerin ötesinde yer alan hususları görebilmesi, kitabi bilgidense yaşamsal bilgiyi değerli görmesi, salt akıldan ziyade vicdan ve şefkat gibi duygulara öncelik vermesi onun deha nitelikleri taşıdığına bir göstergesi olarak görülmektedir. Keza Schopenhauer'ın da belirttiği gibi deha, tikel görüngü fenomenlerinin ardındaki tümeli; evrenseli görebilen bir yapıya sahiptir. Werther de, doğaya baktığında görünenin ardındaki *Her Şeye Kadir Olan*'ı, *Sevgisi Herkese Yeten*'i görebilmektedir.⁸⁵ Werther'in sanatçı dehasına sahip olduğunun bir başka belirtisi de yeteneklerini kullanamamasından ve insanın içsel yeteneklerinin engellenmesinden yakınmasıdır. Bu durum Werther tarafından şöyle ifade edilir:

“Kullanılmadan körelen ve özenle gizlemek zotunda kaldığım birçok yeteneğin hala içimde bulunduğunu aklıma getirmemem gerekiyor. /... insanın yüreğini öyle sıkıştırıyor ki bu⁸⁶, İnsanın faaliyet içindeki, araştıran yeteneklerinin engellenerek sınırlandırıldığı görünce; ... bunların hepsi Wilhelm beni dilsizleştiriyor. Ancak kendi içime dönersem bir dünya buluyorum.”⁸⁷

Buradan, Werther'in dehaya sahip bir karakter olarak nitelendirilebileceği anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, tarihte olarak nitelendirilen çoğu şahsiyet toplumdan uzakta bir yerde inzivaya çekilerek sanatını veya felsefesini icra etmiştir. Goethe'nin yaşam biçimi göz önüne alındığında, kendisinin sanatını ve kavramsal düşüncelerini toplumun içinde yer alarak, farklı farklı insanlarla iletişim içinde; danış olarak kazandığı bilinmektedir. Goethe'nin başta anne ve babası olmak üzere evrensel kişiliğinin oluşmasında birçok insanın katkısı olmuştur. Bu bağlamda, çalışmamızın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi Goethe'nin evrensel kişiliğinin *toplumsal* merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Werther karakterinin de Wahlheim kasabasında kendisini tamamen doğanın içine kaptırıp insanlardan uzaklaştırmaktansa, insanların içinde var olarak sanatını icra etmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak eserde Werther'in içinde bulunduğu toplum yapısında, kendine biçtiği değere ve role göre yaşamasının imkânsızlığı göze çarpmaktadır. Werther karakteri, insanların yaşamda elde ettikleri boş zamanı kendilerini geliştirmek ve zihinsel bir şey üretmek yerine zaman geçirmeye odaklı kullanmalarından yakınmaktadır:

⁸⁵W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 5.

⁸⁶W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 8.

⁸⁷W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 9.

*“Özgür oldukları küçük zaman diliminden öyle korkuyor ki, ondan kurtulmanın her türlü yazgısını deniyor. İşte insanın değişmez yazgısı!”*⁸⁸

Eserin ilk bölümlerinde yer alan bu ifadelerden, eserin toplumsal eleştiri ve değişim hususlarıyla ilgili olacağı anlaşılmaktadır. Anlaşıyor ki Werther, toplumda boş zamanın değerlendirilmesi gereken bir husus olmasından ziyade vakit geçirilecek bir zaman dilimi gibi görülmesini eleştirmektedir. Aynı minvalde Werther’in edebiyatın nasıl olması gerektiğine dair sorgulamaları, tablo çizimleri uğraşı dikkatleri çekmektedir ve onun hem kuramsal hem de uygulamalı sanat insanı yönünü sergiler. Buna karşın, Werther’in bu uğraşlarının gerçek bir iş gibi görülmediği de anlaşılmaktadır. Werther’in aile çevresinin, onun yeteneklerini kullanmak isteyen sanata yatkın yapısını tam anlamıyla gerçek bir uğraş olarak görmedikleri şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

*“Annemin kadrolu bir işim olmasını arzu ettiğini söylüyorsun, bu beni güldürdü. Şimdi ben çalışmıyorum muyum yani, (...) Gerçi dünyadaki bütün işler değersiz, başkaları istiyor diye kendi tutkusunu, kendi gereksinimini dikkate almadan, para, onur ve başka şeyler uğruna kendini yiyip bitiren insan her zaman budalanın biridir”*⁸⁹

Böylelikle anlaşıyor ki, Genç Werther’in Acıları eseri bir dehanın ya da bir sanatçı kişiliğinin toplumda var olma çabası bağlamında yorumlanabilmektedir. Schopenhauer’in de belirttiği üzere deha ile donatılmış bir şahsiyetin boş zamana ihtiyacı vardır ve kendisine gereken bu boş zamana sahip olamaması onun felaketini getirebilmektedir.⁹⁰ Sanatçıya dönük eleştiri kapsamında değerlendirdiğimizde, Goethe’nin kendi dönemindeki ve gelecekteki sanatçı kişiliklerin önünü açabilmek adına eserinde bu tarz bir kurguya başvurduğunu düşünebilmekteyiz. Eserde toplumsal kurum, yapı ve kültür eleştirisinin var olduğunu görebilmek mümkündür. Bilindiği üzere J.W. von Goethe, Immanuel Kant’ın çağdaşıdır. Kant, aydınlanmayı insanın kendi aklını başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanmaya yüreklilik gösterip cesaret etmesi olarak tanımlamaktadır.⁹¹ Goethe’nin eserinde tasvir ettiği Werther karakterinin de bu minvalde, kendi yeteneklerinin farkında olup, kendine belli bir değer biçmesi ve toplumsal yapıyı sorgulamaya alması onun Kant’ın betimlediği yönde kendi aklını kullanmaya cesaret eden bireysel düşünen bir özne olduğunu göstermektedir. Bilindiği

⁸⁸W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 7.

⁸⁹W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 37-38.

⁹⁰A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 36.

⁹¹Immanuel Kant, *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*, (Çev. Nejat Bozkurt), Remzi Yayınları, 2015, s. 1.

gibi Goethe'nin Werther'i 1774 yılında kurgulanmıştır. Buna karşın Kant'ın *Aydınlanma* manifestosu 1784 yılında yani Werther eserinden on sene sonra yayımlanmıştır. Bu bağlamda Goethe'nin edebi bir deha olarak, filozoflardan çok daha önce bazı hususları kavrayıp, kavramları imgeleme dönüştürerek topluma sunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bilindiği üzere, Aydınlanma akımının tarihi Kant'ın da öncesine dayanmaktadır ve Goethe'nin de otobiyografisinde belirttiği üzere kendi döneminin aristokratları ve bazı bilginleri yüzlerini Fransız kültürüne çevirmişler ve buna mukabil Alman dilini ve kültürünü önemsememişlerdir. Werther karakterinin ise toplumun alt kademedeki insanlarında yüce özellikler bulurken, bilginlerin ve aristokratların yanında ise sadece yozlaşmayı görmesi dönemin yozlaşmış aristokratlarına ve aydınlanmacılarına bir tepki mahiyetindedir. Şöyle ki, çalışmamızın önceki kısımlarında belirttiğimiz üzere, Goethe gençlik yıllarında aristokratların şiiri kendi himayelerine aldıklarını tespit etmiştir. Hâlbuki Goethe'nin de fark ettiği üzere şiirin kaynağı halk türkülerinden gelmektedir, yani şiir toplumun içinden çıkmış bir olgudur. Bu minvalde, eserdeki Werther karakterinin ise muazzam yüce bir aşk imgesini köylü bir gençte bulması; Goethe'nin evrensel ve edebi fikirlerinin Werther eserinde vuku buluşunun bir örneğidir:

“Çok yüce ve soylu bir şey anlatmamı bekliyorsan, yine fena halde yanılmış olursun; beni bu canlı ilgiye sürükleyen köylü bir delikanlıdan başkası değil.”⁹²

Eserde, Werther'in dönemin bilginlerine ve üst sınıfına getirdiği eleştiriler de, toplumsal değişim isteğinin işaretini gösterir nitelikte görülmektedir:

“Üst sınıfın insanları, alt sınıfa karşı her zaman soğuk bir mesafe içinde, sanki yakın davransalar bir şey kaybedeceklermiş gibi.. / Saygı görmek adına alt tabaka insanlardan kendini uzak tutmak gerektiğine inanan kişi, yenilgiden korktuğu için düşmandan saklanan bir korkak kadar eleştiriyi hak eder”⁹³

Anlaşılan o ki üst sınıfın, deyim yerindeyse fildişi kuleye çıkıp halkı, saf duyguları ve şefkati küçümsemeleri Werther'e göre eleştirilmesi gereken bir durumdur. Goethe'nin bir deha olarak içinde bulunduğu topluma eleştiri mahiyetiyle birlikte kültürel bir değişimin önünü açmak istemiş olduğu düşünülebilir. Toplumdaki farklı kurumların mahiyetinin ve işlevinin sorgulanmasını toplumsal değişim hususu ile bağdaştırmak olanaklıdır. Bilindiği üzere Goethe, edebiyatın tamamen eski dünya

⁹²W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 14.

⁹³W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 7.

ideallerinden ve aristokrasinin hayatından ziyade burjuva toplumunun ve genel anlamıyla halkın hayatını yansıtmayı istemektedir. Keza Goethe gençlik yıllarında henüz Werther eserini yazmadan önce, burjuva hayatını yansıtan eserlerden olan *Oliver Goldsmith*'in (1728-1774) *Wakefield Papazı* eseri ile *Lessing*'in (1729-1781) *Emilia Galotti* eserine hayranlık duymuştur. Eserde, Werther ve Lotte edebiyat üzerine sohbet ederlerken Lotte edebiyat hakkında şunları söyler:

*“Bir kitabı elime almak için nadiren zaman bulabiliyorum, bu nedenle kitabın okuma zevkime tam olarak uygun olması gerekiyor. Ayrıca en çok sevdiğim yazar, benim dünyamı dile getiren, etrafımda olup bitenlere benzer şeyler anlatan, hikâyesi kendi ev hayatım kadar bana ilginç ve duygulu gelen yazardır...”*⁹⁴

Buradan yapacağımız bir çıkarım sonucunda Goethe'nin edebiyatın artık topluma hitap eden, toplumdaki insanların kendisini bulabileceği bir yapıda olması gerektiğini Lotte aracılığıyla aktarmış olduğu fark edilmektedir. Eserin sonunda da Werther intihar ederken elinde aristokrasinin yozlaşmışlığına karşı ahlak gücüyle direnen bir hikayeyi anlatan *Emilia Galotti* eseri bulunmaktadır.⁹⁵ Bu durum da, Goethe'nin Werther aracılığı ile yapmak istediği toplumsal değişim isteğinin bir örneği olarak görülebilir. Goethe'nin edebiyatın artık burjuva toplumuna ve halka hitap etmesi gerektiğine yönelik isteğini Lotte karakteri aracılığı ile ifade ettiği yorumunu yapabilmek mümkündür. Eserde, Werther'in intihar etmesi hususu ilgi çekicidir. Metnin salt okunuşunda Werther'in intiharı Lotte'ye olan aşkın karşılıksız olmasından ve bundan dolayı ıstırap çekmesindenmiş gibi görünebilir. Ancak biz bu hususun toplumsal değişim isteği ile bağdaşık olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü bu eser kendi döneminde bir edebi karakterin tek başına özgür biçimde kendi düşüncelerini ifade edebilmesi, toplumsal paradigmaları ve değişmez kuralları sorgulayabilme cesareti göstermesi açısından kendi alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Ancak eserde de görüldüğü üzere Werther yaşadığı toplumda sanatla uğraşmak isteyen bir birey olarak var olamamaktadır. Her ne kadar toplumla iç içe kalarak sanatını icra etmek istese de, yaşadığı toplumun içindeki kültür ve kurum yapıları buna izin vermemektedir. Bu bağlamda eserde; *birey olma, özgürce düşünebilme, kişinin yeteneklerini kullanabilmesi* sorunlarının ele alındığı görülmektedir. Kaldı ki, bu sorunlar Goethe'nin de hayatı

⁹⁴W. J. Goethe, *a.g.e.*, s. 19.

⁹⁵W. J. Goethe, *a.g.e.*, s. 126.

boyunca üzerine düşündüğü sorunlardır, hatta bireyin var oluşunu eserlerinde tema olarak işleyen yazar Klopstock'un bu bağlamda gereken değeri görmemesinden yakınmaktadır. Werther'in Lotte ile olan aşkına bakıldığında, Lotte'nin de edebiyata ve genel olarak sanata olan ilgisinin Werther'i cezbeden unsurlardan olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Keza Werther de, Lotte'ye karşı olan aşkında artık ahengi bulabildiğini söylemektedir. Buradan yapılacak çıkarım sonucunda, Werther'i Lotte'ye bağlayan unsurlar arasında sadece onun yanındayken sanatsal yönünü özgür bırakabilmesi ve tenkit edilmeden var olabilmemesinin bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür. Werther aynı minvalde, vefat etmiş eski kız arkadaşının yanındayken de hiçbir yeteneğinin boşa harcanmadığından ve ona yük olmadığından bahsetmekteydi. Yani dehanın kendisini var edememesinin ona büyük bir yük olarak geri döndüğü anlaşılmaktadır. Eserde Werther karakterinin intiharı, içinde bulunduğu toplumda kendine biçtiği değere göre bir yer bulamaması ile bağdaştırılabilir. Kaldı ki, Werther her ne kadar köylüleri yüceltse, bir köylünün kendi yetiştirdiği lahanayı sofrasına koyabilmesinde büyük bir yücelik görebilse de; kendisinin o tarz bir kır yaşamına doğru evrilmediği görülmektedir. Bu husus Werther'in kendi yapısının, bilincinin ve yeteneklerinin farkında olması ile bağdaştırılabilir. Keza Werther eserin birçok bölümünde içinde bulunan güçlerin kullanılmadan kendisine yük olduğundan bahseder. Böylelikle Werther'in intihar edişi, aşk acısı yüzünden değil; toplum ve birey arasındaki çatışma yüzünden gerçekleşmiştir tezini öne sürebiliriz. Bu intiharı eser üzerinde gerçekleşmesini Goethe'nin bir deha olarak içinde bulunduğu topluma öznel karar mekanizması sayesinde müdahalede bulunması ile bağdaştırmaktayız. Şöyle ki, Goethe otobiyografisinde "*Almanlar her zaman erken yaşta ölen, iyi şeyler vaat eden yeteneklere karşı özel bir inanç beslemiştir...*".⁹⁶ yorumunda bulunmuştur. Böylelikle Goethe'nin tam olarak bilinçli ya da kısmen bilinçsiz olarak fark etmeksizin toplumda etki bırakmak gayesiyle Genç Werther'in intiharını tasarlamış olabildiğini söylemek mümkündür. Yani eser bir nevi toplumu düşünceye sevk etmek; genç yeteneklerin ve dehaların toplumda değer görerek yer alabilmesi hususlarıyla bağdaştırılabilir. Öte yandan eserde, Werther'in yeni bir dünya tasavvuru yapmaktan ziyade var olan yozlaşmayı sorguya çektiği ve yüreğine, yeteneklerine ve ideallerine göre yaşayabileceği bir zemin olmadığından dolayı Tanrısal boyuta göç etmek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü saf akıl ve mantık düşkünlüğü; içten gelen iyi insani duygularla yaşayan kişileri ötekileştirmektedir. Ayrıca Werther'in intiharı, duygusal bir acizlikten

⁹⁶W. J. Goethe, *a.g.e.*, s. 294.

ziyade yüksek haysiyet ve ahlaklılık unsurlarıyla bağdaştırılarak okunabilir. Nitekim Werther, Lotte'nin de kendisine karşı boş olmadığını anladığı halde onu kaçırma gibi bir eyleme girişmemiştir. Bu durumda Albert'in de harap olacağı, Lotte'nin kardeşlerinin ortada kalacağı açıkça ön görülebilir bir durumdur. Werther'in Wahleim'ı terk edip kendisine yeni bir hayat kurmaya girişmemesi de, Werther'in iç ahlaki durumu ile bağdaştırılabilir bir durumdur. Sonuçta Werther, sorgulanamaz saf akılsal ve paradigmatik kurallardan ziyade kendi duygusal içtenliğine ve yeteneklerine göre yaşamak istediği için hiç bir yerde kendisine göre bir yaşam zemini bulamamakta ve hissettiği ıstıraplardan dolayı yakınlarının da üzülmeye sebep olabilmektedir. Böylelikle Werther'in dünyadan kendi isteği ile ayrılması, onun artık çevresindeki insanları üzmemesi ve kendine ideal bir gelecek hayal edememesi hususlarıyla bağdaştırılabilmektedir. Bizler, Goethe'nin bir deha olarak; toplumsal değişim isteği doğrultusunda eserindeki çoğu özelliği yapılandırdığını düşünmekteyiz. Neticede toplumsal değişim unsuru eserin kendi içinde de görülebilmektedir. Örneğin eserin ilk sayfalarında Werther şu ifadelerde bulunur:

“Ey dostlar! Deha seli için niçin bu kadar ender akar, sular niçin bu kadar ender kabarır ve şaşkın ruhunuzu sarsar? Sevgili dostlar, bahçedeki kulübeleri, lale tarhları, sebze bahçeleri mahvolmasın diye, gelecekte olabilecek felaketlere karşı zamanında yaptıkları set ve kanallarla önlem almayı bilen beyler suyun iki tarafında huzur içinde otururlar.”⁹⁷

Bu sözlerden ve metnin tümel bağlamından anlaşılacağı üzere, Werther karakteri özgür düşünce biçimine sahip dehalar çağının gelmekte olduğunun sinyallerini vermektedir. Keza Kant'ın da deha üzerine belirttiği gibi, deha; *yaratmak* ve *üretmek* ister. Esere tekrardan sanatçıya ve topluma dönük bakış açısıyla baktığımızda, Goethe'nin de esas olarak bu sorundan mustarip olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çünkü Goethe her ne kadar çevresindeki bilgin insanlarla işbirliği yaparak kendisini geliştirmiş olsa da, gençlik yıllarında yeni bir edebi üretim hususunda özellikle çevresindeki bilgin insanlardan destek görememiştir. Örneğin Goethe otobiyografisinde, gençlik yıllarındaki faaliyetleri çevresi ile olan görüş paylaşımı ile ilgili şu söylemlerde bulunmuştur;

⁹⁷W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 12.

“Benim hoşlandığım ve ilgi duyduğum şeylere herkes karşı çıkıyordu, buna karşın övdükleri şeylerse, faydalı yönlerini anlayamayacağım kadar benden uzaktı.”⁹⁸

Ayrıca Goethe, henüz Werther eserini yazmadan önceki yıllarında kaleme aldığı birçok şiirlerini ve edebi denemeleri yıkıcı eleştiriler aldığı için yakmıştır.⁹⁹ Bunun haricinde Goethe, bir dönem birlikte araştırmalar yapıp danıştığı filozof Gottfried Herder’in yanından da yazdığı eserler üzerine sürekli tenkit alması ve hatta edebi zevki yüzünden alay edildiği için ayrılmıştır. Goethe *Götzvon Berlichingen* ve *Faust* eserlerini yazma fikrini de Herder’den gizlemiştir. Goethe otobiyografisinde bu durumlardan şöyle bahsetmektedir:

“Onu tanımadan önce sevdiğim bazı şeylerden aldığım zevki yok etmişti, özellikle Ovidius’un Değişimler başlıklı yapıtından aldığım mutluluk yüzünden beni çok katı bir biçimde eleştirmişti. / Büyük bir özenle içime kök salmış, yavaş yavaş edebiyat yapıtına dönüştürmek istediğim bazı konulara duyduğum ilgiyi ondan sakladım. Bunlar Götzvon Berlichingen ve Faust’tu.”¹⁰⁰

Goethe’nin her ne kadar evrensel kişiliğinin oluşumunda birçok kişiden etkilenmiş olsa da edebi dehasının kullanımında yalnız olduğunu söylemek mümkündür. Yani Goethe’nin dehasının bir nevi tek başına verilen bir karar mekanizmasıyla toplumdaki yanlışlıklara karşı çıkma özelliği olduğunu söyleyebilir. Eserde de, beylerin deha selinden korunduğunu belirten Werther intiharına az bir süre kala Wahlheim kasabasının sular altında kalışını şöyle ifade eder:

“Karlar birden erimeye başlamıştı, ırmağın taşıdığı, derelerin dolduğunu ve Wahlheim’in aşağısındaki güzel vadinin sular altında kaldığını duymuştum! Gece on birden sonra koşarak oraya gittim. Kayalardan aşağıya bakarken, kendine yol açan sel sularının oluşturduğu burgacı ay ışığında görmek ürkütücüydü, tarlalar, çayırılar, çalılıklar, her şey sular altındaydı, engin vadi rüzgârın uğultusuyla birlikte başından sonuna fırtınalı bir denize dönüşmüştü!”¹⁰¹

Metnin başında Werther’in ima ettiği sel baskının Werther’in intiharına yakın meydana gelişi eserdeki toplumsal değişimin bir göstergesi niteliğindedir. Yani

⁹⁸W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 289.

⁹⁹ bkz. W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2009, s. 290.

¹⁰⁰W. J. Goethe, *a.g.e.*, s. 468, 469.

¹⁰¹W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2020, s. 99.

anlaşıyor ki, Werther'in sözünü ettiği dehalar seli durdurulamaz bir biçimde meydana gelmiştir. Eserin sonundaki bir başka toplumsal değişim işareti ise, toplumda kendisine yer edinemeyen Werther'in, intiharının ardından cenazesine toplumun başta zanaatkârlar olmak üzere her kesiminden insanın katılmasıdır. Bu durumu, Werther'in sonunda toplum tarafından kabul görmesi hususu ile bağdaştırabilmek mümkündür. Goethe, Werther eserini yazmadan önce; Alman toplumunda şairlerin artık eskisi kadar değer görmediğinden ve yeteneklerin kaybolup gitmesinden yakınmaktaydı:

“Alman şairleri esnaf birliği üyesi oldukları günleri artık geride bıraktıklarından, halkın en küçük bir ilgisinden dahi yoksundular. Şans bir şekilde yüzlerine gülmemişse, ne destek, ne saygı ne de itibar görüyorlardı, yetenekli birinin vezir olmak için mi, yoksa rezil olmak için mi doğduğu tamamen rastlantıya bağlıydı. Zeki ve yetenekli olduğunu düşünen yoksul bir adam, kıt kanaat geçinmek durumundaydı, esin perilerinden aldığı ilham anlık gereksinimlerin bastırmasıyla heba olup gidiyordu.”¹⁰²

Sanatçı kişiliğine sahip Werther'in, intiharının ardından çoğunlukla zanaatkarlar tarafından taşınması Goethe'nin şair ve toplum arasındaki bağı tekrardan kuvvetlendirme isteği ve dolayısıyla toplumsal değişim isteği ile bağdaştırılabilmektedir.

Analizimizin Okur Merkezli Eleştiri kısmına geçmemiz itibariyle, eserin dış dünyaya olan etkilerinden bahsetmek ve toplumsal değişmelere yol açıp açmadığından söz etmek gerekmektedir. Edebiyat bilimci Albert Bielschowsky'nin (1847-1902) yorumuna göre Goethe, Werther eseriyle birlikte binlerce insanın duyduğu fakat ifade edemediği hissiyatları dile getirmiştir.¹⁰³ Schopenhauer'in düşüncesine göre dehanın en temel özelliklerinden birisi, diğer insanların sadece hissettiği olguları sözcüklerle dile getirebilmesidir.¹⁰⁴ Bu bağlamda Goethe'nin de bir edebi deha olarak, toplumun sorunlarını iyice kavrayıp bunu bir ilki başararak; dile getirebilmesi hasebiyle içinde bulunduğu toplumun bir nevi sözcüsü olabildiğini söyleyebilmek mümkündür. Goethe'nin Werther eseri içeriksel ve biçimsel başarısı sayesinde toplumun her kesiminden insana tesir edebilmiştir. Bilginler ve aristokratlar kadar bir kunduracı çırağı ya da hizmetçi bir kız da bu eserin sihri altında kalmışlardır. Eser, vaziyeti gayet iyi ve

¹⁰²W. J. Goethe, *a.g.e.*, 2015, s. 450.

¹⁰³A. Bielschowsky, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰⁴A. Schopenhauer, *a.g.e.*, 2009, s. 51.

yerinde olanlara dahi etki edebilmiştir.¹⁰⁵ Bu bağlamda Goethe'nin Werther eseriyle birlikte kendi döneminin toplumunu tefekküre ve farklı duygulanımlara sevk edebildiğini tespit edebilmek mümkündür. İngiliz yazar ve çevirmen David Constantine'nin yorumuna göre ise, hiç şüphesiz Werther eseri alımlayıcılarının yaşama bakış açılarının değişmesine sebep olmuştur ve birçok kişi bu eserden dolayı hayatı daha farklı yaşamak istemiştir.¹⁰⁶ Eserin, insanların zihinlerde oluşturduğu etkinin yanı sıra bazı kimselerin dış görünüşlerine dahi etki ettiği görülür. Werther'in giymiş olduğu mavi ceket ve sarı pantolon çok dikkat çekmiş ve bu tarz giyinmek dönemin Almanyasında çok yaygın olmuştur. Werther'in kıyafetleri moda dergilerinde konu edinilmeye başlanmıştır. Romandan bazı kesitler, porselen bardakların üzerine işlenmiştir.¹⁰⁷ Bunların haricinde, Genç Werther'in Acıları eserini okuyan dünyanın farklı bölgelerindeki birçok okurda Werther'in ölümüne benzeyen intihar vakaları görülmeye başlanmıştır. Eserin yarattığı muazzam tesir yüzünden bazı insanlar arasında intihar vakalarının yükselmesiyle birlikte yapıt, İtalya, Kopenhag ve Leipzig gibi yerlerde yasaklanmıştır. Ayrıca Leipzig'de Werther tarzı giyim şekli de yasaklanmıştır.¹⁰⁸ Görülüyor ki Werther eseri, hem Almanya'da hem de dünyanın diğer ülkelerinde bireysel ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Hatta kimi ikincil kaynaklarda, Goethe'nin 1774 yılında yazdığı Werther eserindeki *var olan düzenin tekrardan sorgulanması* hususunun Fransız ihtilalinin (1789-1799) başlangıç sebebi unsurlarından olabileceği de yazmaktadır.¹⁰⁹ Werther eserinin bir başka değişim etkisi Alman edebiyatı akımları alanında olmuştur. *Genç Werther'in Acıları* adlı eseriyle Goethe'nin *Sturm und Drang* adı verilen edebi akımın meydana gelişini sağladığı görülmektedir. Goethe'nin *Sturm und Drang*'ın baş temsilcilerinden kabul edilmesi hasebiyle, Alman edebiyatında bir dönemin (Aydınlanma) kapanıp yeni bir dönemin başlamasına yol açtığını söyleyebilmek mümkündür. Bilindiği üzere edebiyat, topluma etki eden bir yapı biçimidir. Böylelikle Goethe'nin edebi eserleriyle yeni bir edebi dönemin başlamasına öncülük etmesinin sadece kendi çağının değil; gelecek çağların da toplumsal yapısına değişim olarak etki edeceğini saptayabilmek olanaklıdır. Nitekim bilindiği gibi her edebi akım, kendinden önce süre gelen edebi akıma karşı çıkararak var olsa da önceki akımın emarelerini taşımaktadır. Yani Goethe'nin bir edebi deha olarak; Werther eseri

¹⁰⁵A. Bielschowsky, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰⁶Belinda Jack, *Goethe's Werther and Its Effects*, 2014, s. 18.

¹⁰⁷B. Jack, *a.g.e.*, s. 18,19.

¹⁰⁸B. Jack, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁰⁹bkz. David Hill, *Literature of the Sturm und Drang*, The Camden House History of German Literature, 2003, s. 24.

ile birlikte yaratmış olduğu etkinin Alman edebiyatında ve dolayısıyla Alman kültüründe halen sürdüğünü söyleyebilmek mümkündür.

Sonuç

Çalışmamızda ele aldığımız konu ile birlikte Johann Wolfgang von Goethe'ye deha sıfatını atfetmenin onun biyografik ve sanatsal unsurları bağdaştırılabileceği anlaşılabilir bulunmaktadır. Birçok zeki ve yaratıcı şahsiyet için 'deha' nitelendirilmesi yapılsa da, bir dehanın anlaşılması için daha kapsamlı araştırmaların gerekliliği göze çarpmaktadır. Aynı minvalde, Goethe'nin niçin deha diye nitelendirildiğini anlamış bulduk. Yüzyıllar boyunca birçok filozofun sözünü ettiği; dehanın *melankolik mizacı, evrensel görme yetisi, çığır açıcı nitelikteki yaratıcılığı, içinde bulunduğu toplumun adeta bir yol göstericisi olması, koşulları beklemeyip koşulları kendisi yaratması* gibi özelliklerin Goethe'de vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bir edebi deha olan Goethe'nin sanat eserlerinin de deha kavramı ekseninde okunabileceğini anlamış bulunmaktayız. Nitekim Genç Werther'in Acıları eserinin içindeki imkânsız aşk tematiğinden ziyade, ilk defa *toplumu ve toplumsal kurumları sorgulama, bireysel düşünme ve birey olma çabası, ahlakın mahiyeti sorgusunun yapılması, sanatçı ve toplum ilişkisi, köylünün esas değerinin vurgulanması* gibi özellikler içermesi ve bunların hem yüksek sanatsal hem de halk tarafından anlaşılacak bir biçimde aktarılması bakımından ünlü olduğu anlaşılmaktadır. Goethe henüz 25 yaşındayken kaleme aldığı bu eserle birlikte, Alman toplumunda yeni bir sorgulama biçiminin önünü açmıştır. Bu eser sayesinde Goethe'nin tanınırlığı ulusal boyuttan uluslararası boyuta yükselmiştir. Bu sebepten dolayı Alman edebiyatının tanınırlığında Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları* eserinin çok büyük bir paya sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Keza otobiyografik özellikleri incelendiğinde de görüldü ki, Goethe Alman burjuva toplumunu ve sanatçı kişilikleri hak ettiği değere ulaştırmaya çalışmıştır. Goethe'nin edebi bir deha ürünü olan Genç Werther'in Acıları eseri sayesinde hem milli değerleri yükseltirken hem de uluslararası boyutlara ulaşabilmesi, hem milli hem evrensel olabilmesi dikkat çekici hususlardır. Schopenhauer'in bahsettiği üzere, dehalar benzer ortak nitelikler taşıyalar da her birisinin kendine özgü öznel hususiyetleri mevcuttur. Goethe'nin *toplumsal* bir deha olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserinde de, sanatçı başkarakterin intiharıyla, çoğunlukla imkânsız aşk sebebiyle gerçekleşmiş gibi yorumlansa da; toplumsal-kültürel değişimlerin önünü açmak için tasarlanmış bir son olduğu da dikkate alınmalıdır. Çünkü Goethe'nin de otobiyografisinde bahsettiği üzere; *"Almanlar her zaman erken yaşta ölen, iyi şeyler vaat eden yeteneklere karşı özel bir*

inanç beslemiştir..."¹¹⁰ Bu yüzden Goethe'nin illa bilinçli olmasa da, Alman toplumunu etkilemek; bireye, toplumda farklı kişilik biçimleri sergileyen sanatçıya ve dehaya olan bakış açılarını değiştirmek adına böyle bir kurguya gittiğini iddia etmek mümkündür. Çalışmamızda görüldüğü üzere, eserdeki toplumsal değişim; Werther'in intiharı sonunda halk tarafından benimsenmesi, halkın teessürü gibi hususlar gerçek yaşama da yansımıştır. Bu bağlamda Goethe'nin dehasının içinde bulunduğu topluma müdahalede bulunan bir özellikte olduğu anlaşılmaktadır. Goethe'nin yetenekli bir sanatçıdan ziyade, idelerini imgelem aracılığıyla ortaya koyan bir deha olması hasebiyle daha birçok edebi eserinin *-Goethe'nin dehası, deha kavramı-* gibi eksenler doğrultusunda incelemeye açık olduğu göze çarpmaktadır. Bizim düşüncemize göre toplumsal-kültürel değişimlerin çoğu dehaların gücü sayesinde gerçekleşmekte ve günümüze kadar olan etkileri apaçık görünmese de sirayet etmektedir. Günümüzde Goethe'nin dehasının anlaşılması *dünya edebiyatının, Alman edebiyatının, edebi kuramların, dünya kültürü ve Alman kültürünün anlaşılması* açısından büyük önem arz etmektedir. Nitekim Goethe'nin bir deha olarak eserleriyle birlikte yaptığı büyük etkilerin günümüzde hala devam ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Dünyanın en çok okunan yazarları arasında olan Goethe, hala birçok edebiyat yazarının ve filozofun düşünce dünyasına etki etmektedir. Yakın tarihte yazılmış olan birçok eserde ve toplumsal olaylarda dahi Goethe'nin dehasının izleklerini sürebilmek mümkün görünmektedir. Çalışmamız ile birlikte gayemiz, deha kavramının genel mahiyetini sorgulamak ve bu kavramı bir deha olduğu söylenen Goethe'nin biyografik ve bir edebi eseri üzerinden örneklendirmek; böylelikle de konuya meraklı olan okurlara yeni bakış açıları sunabilmek olmuştur. Konuya sadece bir giriş niteliğinde olan çalışmamız üzerine daha derinleştirilebilecek birçok hususiyet mevcuttur. Deha kavramı ve Goethe'nin dehası daha nice açılardan ele alınabilir. Böylelikle bu konuların mahiyeti daha iyi ve doğru kavranabilecek ve modern dünyamıza karşı olan görme biçimlerimiz daha geniş bir perspektife ulaşabilecektir.

¹¹⁰W. J. Goethe, *a.g.e.*, s. 294.

Kaynaklar

- AYTAÇ, G., *Doğumunun 250. Yılında Goethe*, Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri Dizisi, Ankara 1999.
- BIELSCHOWSKY, A., *Goethe: Hayatı ve Eserleri*, (Çev. Mediha Öney), Şeref Öney, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları İstanbul 1951.
- BOTTOMORE, T. B., *Toplumbilim*, (Çev. Ünsal Oskay), Doğan Yayınevi, Ankara 1977.
- CAN, Ö., *Batılı Aydın, Doğulu Alim*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.
- Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, S. 51. Melankoli, 2007.
- DOĞAN, İ., *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Sistem Yayıncılık, Ankara 2012.
- GOETHE, W. J., *Die Leidendes Jungen Werther*, Reclam XL, 2017.
- GOETHE, W. J., *Genç Werther'in Acıları*, (Çev. Mahmure Kahraman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 11. Baskı, İstanbul 2020.
- GOETHE, J. W., *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat*, (Çev. Mahmure Kahraman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2. Baskı, İstanbul 2015.
- GOETHE, J. W., *Yaşamımdan Şiir ve Hakikat*, (Çev. Mahmure Kahraman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1. Baskı, İstanbul 2009.
- HOLODKOVSKI, N., *Goethe Hayatı ve Edebi Çalışmaları*, (Çev. Emel Saatçi), Dorlion Yayınları 1. Baskı, Ankara 2021.
- HILL, D., *Literature of the Sturm und Drang*, The Camden House History of German Literature, 2003.
- HORNBY, A. S., *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 1979.
- HUBER, P., *Kreativität und Genie in der Literatur*, In: Heidelberger Jahrbücher 44, S. 205-226, 2000.
- JACK, B., *Goethe's Werther and Its Effects*, 2014, [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanpsy/PIIS2215-0366\(14\)70229-9.pdf\(08.02.2022\)](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lanpsy/PIIS2215-0366(14)70229-9.pdf(08.02.2022))

KANT, I., *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*, (Çev. Nejat Bozkurt), Remzi Yayınları, İstanbul 2015.

KANT, I., *Critique of Judgment*, (Çev. Werner S. Pluhar), Hackett Publishing Company: Indianapolis/Cambridge, 1987.

KARBAY, M., *Deha ile Yas Arasında Melankoli: Antikiteden Günümüze Melankolinin Muhtevaları, Başkalaşimleri ve Politik İşlevleri*, Yüksek Lisans Tezi: Ankara 2015.

LUDWIG, E., *Genius and Character*, Blue Ribbon Books, 20. Basım, New York 1933.

Oxford Latin Dictionary, Clarendon Press, s. 759, 764., 1985.

ÖZKALP, E., *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1993.

SAYIN, Ö., *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları, İzmir 1994.

SCHOPENHAUER, A., *Seçkinlik ve Sıradanlık Üzerine*, (Çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları 3. Baskı, İstanbul 2009.

SCHOPENHAUER, A., *Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar*, (Çev. Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 25. Baskı, İstanbul 2020.

SENECA, L. A., *Hoşgörü Üzerine - Ruh Dinginliği Üzerine*, Doğu Batı Yayınları 3. Baskı, Ankara 2019.

STEAL, M., *Almanya Üzerine*, (Çev. Hasan Aydın Karahasan), Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017.

<https://www.etymonline.com/word/genius> (01.02.2022).

www.istabip.org.tr/site_icerik/2017/haberler/kasim/aydinlanma_nedir_kant.pdf (05.02.2022).